

Tartu Ülikool
Humanitaarteaduste ja kunstide valdkond
Maailma keelte ja kultuuride kolledž
Klassikalise filoloogia osakond

Tuuli Triin Truusalu

Vim verbi intueri:

Titus Livius sõnade ja sõnaühendite päritolu ja tekkepõhjuste
selgitajana „Ab urbe condita” I–V raamatus

Magistritöö

Juhendaja: prof. Kristi Viiding

Tartu 2016

Suur tänu
perele, sõpradele ja teistele toetajatele,
kuid ennekõike suurepärasele juhendajale
julgestuse, nõustamise ja abi eest,
millela see töö poleks valminud.

Sisukord

<u>Sissejuhatus.....</u>	<u>4</u>
<u>1. Etioloogia ja etümoloogia Vana-Kreekas ja Roomas.....</u>	<u>8</u>
<u>1.1. Definiitsioonid ja leviku põhijooned.....</u>	<u>8</u>
<u>1.2. Etümoloogiate avaldumisvormid žanriti.....</u>	<u>10</u>
<u>2. Livius sõnade ja väljendite päritolu ja tekkepõhjuste selgitajana I–V raamatus.....</u>	<u>13</u>
<u>2.1. Etioloogiate ja etümoloogiate esinemus I–V raamatus.....</u>	<u>13</u>
<u>2.2. Liviuse sissejuhatavad ja kokkuvõtvad hinnangud ja kommentaarid sõnade ja väljendite selgitustele.....</u>	<u>17</u>
<u>2.3. Etioloogiliste ja etümoloogiliste selgituste tüpoloogia.....</u>	<u>23</u>
<u>2.3.1. Topograafiliste mõistete etümoloogia ja etioloogia.....</u>	<u>24</u>
<u>2.3.2. Geneoloogiliste mõistete etümoloogia ja etioloogia.....</u>	<u>29</u>
<u>2.3.3. Institutsionaalsete mõistete etümoloogia ja etioloogia.....</u>	<u>33</u>
<u>2.3.4. Sakraalsete mõistete etümoloogia ja etioloogia.....</u>	<u>35</u>
<u>2.3.5. Õigusalaste mõistete etümoloogia ja etioloogia.....</u>	<u>37</u>
<u>2.3.6. Kronograafiliste mõistete etümoloogia ja etioloogia.....</u>	<u>38</u>
<u>3. Etümoloogiate ja etioloogiate esitusvormid.....</u>	<u>39</u>
<u>3.1. Etümoloogiate ja etioloogiate esitusvormid topograafiliste mõistete selgitamisel.....</u>	<u>39</u>
<u>3.2. Etümoloogiate ja etioloogiate esitusvormid geneoloogiliste mõistete selgitamisel.....</u>	<u>41</u>
<u>3.3. Etümoloogiate ja etioloogiate esitusvormid institutsionaalsete mõistete selgitamisel.....</u>	<u>42</u>
<u>3.4. Etümoloogiate ja etioloogiate esitusvormid sakraalsete ja religioossete mõistete selgitamisel.....</u>	<u>43</u>
<u>3.5. Etümoloogiate ja etioloogiate esitusvormid õigusalaste mõistete selgitamisel. .</u>	<u>43</u>
<u>3.6. Etümoloogiate ja etioloogiate esitusvormid kronograafiliste mõistete selgitamisel.....</u>	<u>44</u>
<u>Kokkuvõte.....</u>	<u>46</u>
<u>Summary.....</u>	<u>48</u>
<u>Bibliograafia.....</u>	<u>51</u>

Sissejuhatus

Käesolev magistritöö käsitleb Titus Liviuse (64/59 eKr – 17 pKr) ajaloolise suurteose „Ab urbe condita” raamatutes I–V (kirjutatud 27–25 eKr¹) esinevaid etioloogilisi ja etümoloogilisi sõnaseletusi.

Töö eesmärgiks on kaardistada Livius etioloogi ja etümoloogina Rooma varaseima ajaloo käsitlemisel, vaadelda, kuidas ta etioloogiaid ja etümoloogiaid esitab ja mis teemadega seoses ta neid kasutab. Kas saab ajaloooteose puhul tõmmata piiri etioloogia ja etümoloogia vahele? Kas Livius ajaloolasena suhestub pigem varasemate antikvaaride etümoloogiate esitamise traditsiooniga või mitte? Mis mahus ta kasutab ta etioloogiaid ja etümoloogiaid ja millises vormis ta neid esitab?

Töö teema valik lähtub enda varasemast tegelemisest autoriga, tema monograafia esimese raamatu tõlkimisest eesti keelde (Livius 2016). Eestindamise käigus õppisin tundma Liviust kui kirjanikku, mitte ainult kui ajaloolast, ajaloolise materjali esitajat. Teiseks on seoses Titus Liviuse 2000. surma-aastapäeva lähenemisega 2017. aastal ilmunud viimastel aastatel uusi käsitlusi ja koguteoseid Liviuse kohta, milles tema teost on vaadeldud ootamatutest vaatenurkadest, nt Livius ja indoeroopa komparatism (Briquel 2015), Livius linnakujundusprotsessi ja inimgeograafia käsitlejana (Jaeger 2015). Teatavasti sündis Titus Livius Pataviumis (tänapäeva Padovas) ja arvatavasti sai kõrgema hariduse Roomas. Erinevalt paljudest teistest tolaegsetest ajaloolastest (Caesar, Nepos, Sallustius, Tacitus) puudus Liviusel poliitiline või sõjaväeline taust. Liviuse tuntuim ja kõige paremini säilinud teos on ajaloooteemaline „Ab urbe condita”, mida ta kirjutas üle 40 aasta ja mille 142 raamatust on säilinud 35 raamatut – raamatud 1–10, samuti 21–45, fragmendid 91. ja 120. raamatutest. Ülejäänud raamatute sisu on teada vaid tänu *Periochae*'le, juba antiikajal valminud sisukokkuvõttest 4. sajandil tehtud lühikokkuvõttele, milles on mõne leheküljega välja toodud iga raamatu sündmused. Liviuse „Ab urbe condita” sai aluseks hilisemale ajaloolisele eepikale (Lucanuse „Pharsalia”, Silius Italicuse „Punica”, mõlemad 1. sajandil pKr) ning peagi sai nii teosest endast kui ka periohhidest ladinakeelse koolikirjanduse klassika, mida eelistati annalistide kuivemale stiilile just selle kirjandusliku väärtuse tõttu. (Fuhrmann, Schmidt 2005: 749–754)

¹ Dateering on välja loetud Liviuse enda raamatust. Esimene raamat ilmus tõenäoliselt eraldi, järgmised neli ilmselt koos.

Uurimisteema valik lähtub ka teema ebaühtlasest uuritusest: etioloogiale ja etümoloogiale ei pööratud üldse tähelepanu vanemates teose kommentaarides (Weissenborn 1898 (käesolevas töös kasutatud 1962. aasta trükki), Heurgon 1963, Ogilvie 1965, jt.). Viimase kümnendi uurimustes on hakatud tähelepanu pöörama Liviuusele etioloogina, kesksed on Matthew Foxi artiklid (Fox 2015a ja 2015b). Ühelt poolt väidab ta, käsitledes ainult esimest raamatut võrdlemata seda ülejäänud teosega, et ehkki Livius ei sea endale ei teose kui terviku eessõnas ega ka pentaadide eessõnades eesmärgiks välja tuua etioloogiaid, võib vähemalt koguteose esimese raamatu võtta kokku kui Liviuuse-aegse Rooma linna etioloogia (Fox 2015a:293). Kuningate ajastu kirjeldamise põhjus võis väidetavalt olla etioloogiline, et seostada Augustuse-aegsele lugejale kaasajast tuntud kohad ja institutsioonid minevikuga. Ent eelkäijate tegude kirjeldamine ja põhjendamine oli oluline ka kuninglike ja patriitsisuguvõsade tasandil. Rooma impeeriumi, aristokraatide klassi kasvu ja kreeka hariduse ning ladina kirjaoskuse levikuga kasvas ka huvi Rooma päritolu vastu, mille teemal kirjutasid mitmed kreeka ajaloolased, mõned Rooma ajaloolased ja eriti antikvaar Marcus Terentius Varro. Kuigi enamik neist teostest ei ole säilinud, võib Liviuuse lugemisel leida väidetavalt jälgi etioloogilise mõtteviisi populaarsusest (Fox 2015a:291).

Teisalt leiab Fox, et etioloogiate esitamine antiikautoritel, nii ajaloo- ja biograafiakirjanduses kui ka eepikas (Plutarchos, Dionysios Halikarnassosest, Ovidius) täidab peamiselt retoorilist funktsiooni (Fox 2015b: passim).

Foxi käsitluste probleemiks on, et ta ei defineeri ega piiritle etioloogia mõistet ega mahtu. Samuti ei suhesta Fox etioloogiat etümoloogiaga. Sageli esitab ta etioloogiatena samu näiteid, mida võrdlus Varro De lingua Latina lubab käsitleda etümoloogiatega (vrd. Varro De lingua Latina 5.30 ja Livius 1.3.8). Süstemaatilist käsitlust Liviuuse kui etümoloogi kohta ei õnnestunud mul bibliograafiast üldse leida (Aili 1982: passim, Kissel 1982: passim).

Lähtudes uurimisseisu vastuolulisusest olen valinud oma uurimistöö materjaliks esimesed viis raamatut, sest 310 peatükki peaks olema piisav materjalikogus, et etioloogiaid ja etümoloogiaid kaardistada ja võimalusel täpsemalt määratleda. Teiseks on viis esimest raamatut tekstoloogiliselt kõige paremini säilinud (Reynolds 1998: 206–208), seetõttu ka kõige sagedamini loetud (21. raamatu kõrval). Kolmandaks on ka Livius ise oma kuuenda raamatu alguses need raamatud järgnevatest eristanud nendes kirjeldatud

sündmuste ajalisesest kaugusest tingitud ähmasuse tõttu:

QUAE ab condita urbe Roma ad captam eandem Romani sub regibus primum, consulibus deinde ac dictatoribus decemvirisque ac tribunis consularibus gessere, foris bella, domi seditioes, quinque libris exposui, [2] res cum vetustate nimia obscuras, velut quae magno ex intervallo loci vix cernuntur, tum quod parvae et rariae per eadem tempora litterae fuere, una custodia fidelis memoriae rerum gestarum, et quod, etiam si quae in commentariis pontificum aliisque publicis privatisque erant monumentis, incensa urbe pleraeque interiire. [3] clariora deinceps certioraque ab secunda origine velut ab stirpibus laetius feraciusque renatae urbis gesta domi militiaeque exponentur. (Livius 6.1.1–3)

Viies raamatus kirjeldasin sündmusi, mida roomlased saatsid korda alates Rooma linna rajamisest kuni selle vallutamiseni, esmalt kuningate ajal, seejärel konsulite ja diktaatorite ning detsemviride ja konsulite tribuunide ajal, sõdu võõrsil, koduseid rahutusi. [2] Need asjad olid kõrge vanuse tõttu ähmased just nagu need, mis pole suure ruumilise vahemaa tõttu eristatavad, sest et kirjutisi kui ainsaid usaldusväärseid mälestuse hoidjaid sündmuste kohta on sellest ajast vähe ja harvalt ning isegi need, mis olid ka pontifekside ülestähendustes ja teistes avalikes ja eradokumentides, hävisid enamjaolt linna põlengu ajal. [3] Seejärel tulevad selgemalt ja kindlamalt esitamisele teod kodus ja sõjas, mis saadeti korda alates teisest algusest, kui linn oli justkui kännust [võrsudes] lopsakamalt ja viljakamalt taas sündinud.

Lähtuvalt materjali piiratusest ei ole eesmärgiks teha siiski diakroonset tervikanalüüsi Livius arengust etümoloogina.

Kasutatavaks uurimismetoodikaks on eeskätt kvantitatiiv-leksikaalne² analüüs – esiteks kaardistan materjali esimesest viiest raamatust ja analüüsin kvantitatiivset dünaamikat. Seejärel analüüsin sissejuhatavaid, kokkuvõtvaid, kommenteerivaid väljendeid, mida Livius kasutab etioloogiate ja etümoloogiate juures, esitades küsimuse nende vormellikkusest ja sarnasusest antikvaaridest etümoloogide selgitavatele vormelitele. Sellele järgneb tüpoloogiline analüüs esinevatest etioloogiatest ja etümoloogiatest. Viimaks vaatlen etioloogilis-etümoloogiliste näidete esitusvorme. Võimaluste piires võrdlen Liviust ka teiste Rooma etümoloogide materjalidega (Varro, Festus), kuid komparatiivne analüüs pole käesolevas töös keskne.

Töö hüpoteesiks on, et Livius käsitleb mõisteid pigem etümoloogi kui etioloogina, toetudes varasemate antikvaaride tööle nii etümoloogia tüüpide kui ka sisu osas, kuid

² Kvantitatiivne meetod ei tähenda siinkohal materjali analüüsimist spetsiaalsete statistikaprogrammidega, vaid etümoloogiate ja etioloogiate hulga kindlakstegemist teose eri osades ning esinemuse üldise dünaamika kirjeldamist.

loobudes nende vormellikust esitusest. Samuti on hüpoteesiks, et etümoloogiliste selgituste hulk ja esitusviis muutuvad teose käigus ja sõltuvad sellest, kuivõrd kauget aega autor kirjeldab.

Töö koosneb kolmest peatükist. Sissejuhatuse järel annan esimeses peatükis lühiülevaate etioloogiast ja etümoloogiast antiikajal ning toon näiteid eri autoritelt ja erinevatest žanritest. Teises peatükis keskendun Liviuse esimese viie raamatu etioloogilistele ja etümoloogilistele sõnaselgitustele ja uurin nende esinemuse dünaamikat teoses, nende kommentaare Liviusest endalt ja nende tüpoloogiat. Kolmandas peatükis vaatlen sõnaselgituste esitusvorme. Kolmanda peatüki järel esitan kokkuvõtte ja ingliskeelse resüme, millele järgneb bibliograafia.

Oma uurimuses toetun 1974. aastal ilmunud Robert Maxwell Ogilvie editeeritud *Ab urbe condita* esimese viie raamatu väljaandele sarjas *Oxford Classical Texts* ja tema kommentaarile (1965), samuti varasematele Wilhelm Weissenborni ja Jacques Heurgon' kommentaaridele. Ladinakeelsetele näidetele lisan esimesel esinemiskorral eestikeelse tõlke, kus pole teisiti öeldud, on selleks oma tõlge. Tõlkimisel kasutasin esimese raamatu puhul eestikeelset tõlget (Livius 2016), kohandades seda enda töö vajadustele, teiste puhul oli abiks Benjamin Oliver Fosteri ingliskeelne tõlge (Livius 1984, 1988, 1988).

1. Etioloogia ja etümoloogia Vana-Kreekas ja Roomas

1.1. Definitsioonid ja leviku põhjooned

Etioloogiaks (kr.k. *αἰτιολογία*, sõnadest *αἰτία* „põhjus” ja *λόγος* „lugu”) nimetatakse (enamasti mütoloogilist) selgitust mõne asja, koha, tava või religioosse rituaali tekkepõhjuste kohta (Fantuzzi 2002: 271–272). Etioloogia peamisteks harudeks on sakraal-, õigus- ja topograafiline etioloogia (Sehlmeyer 2003: 162). Etümoloogiaks (kr. k. *ἔτυμολογία*, sõnadest *ἔτυμον* „tõeline” ja *λόγος* „lugu”) peetakse tänapäeval sõnaloome protsessi ja kõla ning tähenduse muutuse uurimist, mille kaudu püütakse tuvastada sõnade- ja keeltevahelisi suhteid, ka sõnade ja nende osiste ajaloo ning atesteeritud või tuletatud päritolu uurimist. Ent antiikajal mõisteti etümoloogia all sõnade ja (päris-)nimede „tõelise” tähenduse otsimist, muuhulgas ka sõnaosiste ja tuletiste kaudu (Sallmann 2004: 123). Etümoloogiat võib seega võtta kui etioloogia alaliiki, mis selgitab just sõnade päritolu ja tekkepõhjuseid.

Etioloogia ja etümoloogia olid tuntud juba kreeka arhailises kultuuris ja kirjanduses. Kuni 3. sajandini eKr ei tekkinud etioloogiate käsitlemiseks siiski ühte eraldiseisvat kirjandusžanri, vaid etioloogilised ekskursid oli kasutusel minevikku ja olevikku ühendava kõrvalepõikena kronoloogilistes narratiivides. Arhailisel ja klassikalisel perioodil oli etioloogial seejuures põhiliselt eetilis-religioosselt hariv funktsioon, seetõttu esineb etioloogiat rohkem religioosse sisuga teostes (nt Homerose hümnid „Demeterile” ja „Apollonile”, Hesiodose „Theogonia”) kui muudes (nt Homerose eeposed, Sappho lüürika). 5. sajandil eKr andis atika draama tihe seotus Dionysosega ja Dionysose kultusega nii komöödia- kui ka tragöödiakirjanikele põhjuse Dionysosega seotud etioloogiate kirjutamiseks (nt Euripidese tragöödia „Bakhandid” mainib mitut müüti Dionysose kultuse tekke kohta). Alates 4. sajandist eKr ja ka hellenistliku kirjanduse etioloogias levis kolm trendi: etioloogia muutus didaktilise eesmärgi asemel pigem võimaluseks näidata autori õpetatust, etioloogia andis uudse aluse mütoloogilistele jutustustele ja muutus kolmandaks ühest struktuurilemendist omaette žanriks (Fantuzzi 2002: 271–274).

Ka etümoloogia oli pärisnimede, eriti jumalate nimede lahtimõtestamise kujul

olemas juba Homerose ja Hesiodose teostes, kuid nimede ja sõnade (alg-) tähenduse olulisuse üle arutlesid Vana-Kreekas peamiselt siiski filosoofid, eelkõige sofistid, nende seas ka Platon ja Aristoteles (Sallmann 2004: 123–124; Tosi 2004: 120). Varaseim etümoloogiateemaline kirjutis oli Herakleides Pontikose (4. saj. eKr) peatükk „Περὶ ἐτυμολογιῶν” („Etümoloogiate kohta”) ta teoses „Περὶ ὀνομάτων” („Sõnade kohta”) (Sallmann 2004: 123). Grammatika liigina tutvustas etümoloogiat Philoxenos Alexandriast, analogistliku keelearengu pooldaja, kuid erilist järgimist see suund Kreekas ei leidnud (Tosi 2004:121, Damschen 2007: 126). Etümoloogia esimesed süstemaatilised uurijad olid hellenismiaegsed stoikud, kes esindasid anomalistlikku keelekäsitlust ja võtsid kasutusele keeruka tuletussüsteemi. Tõendeid on viljaka autori, stoiku Chrysippose teosest nimega „Περὶ τῶν ἐτυμολογιῶν” („Etümoloogiate kohta”), kuid selle sisu on teadmata (Tosi 2004: 120–121; vt Inwood 2003: 288–293). Kuni hilisantiigini, 5. sajandini pKr, mil ilmusid esimesed etümoloogilised sõnaraamatud (nt teebalase Orioni „Etymologicon”, leksikon „Αἰμωδεῖν”), jäi etümoloogia Kreekas pigem osaks muude kirjandusžanrite teostest (Tosi 2004:121).

Rooma jõudis huvi etioloogia vastu arvatavasti kreeka hellenistliku kultuuri mõjul, kuigi osa nüüdisaegseid lingviste ja ajaloolasi väidab, et see oli hoopis vastuseks Rooma vabariigi enda poliitilisele kriisile (nt Sehlmeier 2003: 171). Just Mallosest pärit Kratese loeng etümoloogiast 168. aastal eKr Roomas võis inspireerida Lucius Aelius Stilo Praeconinuse ja Aelius Opiliuse lingvistilist tööd, mis omakorda peegeldus Cicero ja Varro teostes, vastavalt „Topica” ja „De lingua Latina” (Sallmann 2004: 124; Gizewski 2002: 783).

Kreeka kirjanduse eeskujul kasutasid etioloogiaid struktuurielemendina kõigi kirjandusžanrite, sealhulgas ajalookirjanduse (annalistid, ajaloolise monograafia ja universaalajaloo viljelejad), eepika (Ovidius), eeleegia (Propertius, Tibullus), filosoofilise proosa (Cicero jt), juriidilise kirjanduse jne esindajad. Küllaltki levinud etümoloogiate esitusviisiks olid ka kommentaarid (varaseim täielikult säilinud on Maurus Servius Honoratuse kommentaar Vergiliuse teostele, 5. sajandi algusest pKr), mis lisaks autori ja teose kirjeldamisele kommenteerisid tihti ka iga rida ja sõna üksipulgi, sealhulgas etümoloogiaid (Kaster 2003: 630–631). Kuid erinevalt Kreekast, kus peamisteks etioloogiauurijateks olid filosoofid, kujunesid Roomas põhiliseks etioloogilise lähenemisviisi viljelejaks antikvaarid, kes lisaks sakraal-, õigus- ja topograafilisele

etioloogiale eristasid ka genealoogilist ja kronograafilist etioloogiat ning keeleetioloogiat ehk etümoloogiat. Etümoloogiate uurimise ja süstematiseerimisega tegelesid Roomas lisaks kirjanikele, kommentaatoritele ja antikvaaridele ka grammatikud. Rooma kirjanduse kuldsel ajajärgul (1. sajandil eKr – 1. sajandini pKr) avaldati etümoloogiaid nii etümoloogiliste sõnaraamatute (nt Marcus Verrius Flaccuse „De verborum significatu”), muististe käsitleste (lad.k. *antiquitates*, nt Varro „*Antiquitates rerum humanarum et divinarum*” ning „*Antiquitates de homine, locis, temporibus, rebus*”) kui ka grammatiliste kommentaaride (nt Publius Nigidius Figuluse „*Commentarii grammatici*”) kujul (Gizewski 2002: 783–784).

Ilmselt kuulus etioloogiate ja etümoloogiate kirjutamine Roomas retoorikaõpingute hulka. Etioloogiad ei moodustanud teadaolevalt siiski eraldi liiki *progymnasmasid*, kuid etümoloogilised ja etioloogilised ekskursid võisid olla muud liiki *progymnasmata*, näiteks *chreia*'de komponendiks (Kennedy 2003:8).

1.2. Etümoloogiate avaldumisvormid žanriti

Etümoloogiate laialdane žanrite ülene levik laseb jaotada neid kaheks – esiteks, pigem antikvaaride ja grammatikute käsitlestes leidub etümoloogilisi seletusi, seevastu ilukirjanduses on levinumad etümoloogilised sõnamängud (Maltby 1991:IX).

Näidetena etümoloogilistest seletustest võiks vaadelda kahte näidet Marcus Terentius Varro „*De lingua Latina*” V raamatust (Varro 1938: 29, 95):

30. *Sed de Tiberis nomine anceps historia. Nam et suum Etruria et Latium suum esse credit, quod fuerunt qui ab Thebri vicino regulo Veientum dixerint appellatum, primo Thebrim. Sunt qui Tiberim priscum nomen Latinum Albulam vocitatum litteris tradiderint, posterius propter Tiberinum regem Latinorum mutatum, quod ibi interierit: nam hoc eius ut tradunt sepulcrum.*³

99. *Pecori ovillo quod agnatus, agnus. Catulus a sagaci sensu et acuto, <ut Cato> Catulus; hinc canis: nisi quod ut tuba ac cornu, a<li>quod signum cum dent, canere dicunt, quod hic item et noctulucus in custodia et in venando*

³ Tõlge: Kuid Tiberi nime kohta on kaks lugu. Nimelt nii Etruuria kui ka Latium usuvad selle olevat enda oma, sest on neid, kes ütlevad, et lähedalasuva veijilaste juhi Thebrise järgi nimetati see esmalt Thebriseks. On neid, kes oma kirjutatus on jutustanud, et Tiberi muistne ladina nimi oli Albulam, hiljem muudeti latiini keelde Tiberinuse tõttu, kes seal suri: nagu räägitakse, oli seal ta haud.

*signum voce dat, canis dictus.*⁴

Kasutusele võeti ka entsüklopeedia- või leksikonilaadne vorm etümoloogiate esitamiseks alfabeetilises järjekorras, nagu 2. sajandi pKr Rooma grammatiku Sextus Pompeius Festuse leksikonist „De verborum significatu quae supersunt cum Pauli epitome” pärit sõnaseletused tõendavad (Festus 1889):

*Aqua dicitur, a qua iuvamur*⁵

*Albula Tiberis fluvius dictus est ab albo aquae colore; Tiberis autem a Tiberi<n>o Silvio, rege Albanorum, quod is in eo extinctus est.*⁶

Seevastu etümoloogilist sõnamängu või niinimetatud poetilist etümoloogiat leidub kirjanduses nii otsese viite kui kaudse vihje kujul sõna etümoloogiale, mis kirjeldab asja põhiomadust või annab sellele „tõelise” seletuse, etümoloogiliseks sõnamänguks võidakse lugeda ka paronomaasia või muu kõlasarnasusel põhinev kalambuur (O'Hara 1996: 1–3). Etümoloogiline sõnamäng oli kasutusel kogu antiikaja jooksul, seda leidub näiteks 7. – 6. sajandi eKr Homerose hümnis „Aphroditele” (5. hümn), ridades 198–199 (Hesiod, The Homeric Hymns and Homerica 1914):

[...] καὶ Αἰνείας ὄνομ' ἔσσεται, οὐνεκα μ' αἰνὸν
ἔσχεν ἄχος, ἔνεκα βροτοῦ ἀνέρος ἔμπεσον εὐνή: [...] ⁷.

3/2. sajandil eKr kirjutanud Rooma näitekirjanik Plautus kasutas oma näidendites mitmeid tähendustega nimesid, mis lisaks tegelase kirjeldamisele andsid talle võimaluse luua nende põhjal ka sõnamänge, näiteks komöödias „Pseudolus” ridades 653–654 (O'Hara 1996:53, Plautus 2012):

[...] *sed quid est tibi nomen?*

Harpax.   *Harpax.*

Pseudolus.   *Apage te, Harpax, hau places;*   653

⁴ Tõlge: Kes lambakarjale lisaks sünnib (*agnatus*), nimetatakse talleks (*agnus*). Kutsikas (*catulus*) on nimetatud erksa ja terava meele järgi [sõnast *catus* - teravmeene, osav], nagu [nimed] Cato ja Catulus; sellest ka koer (*canis*): just nii nagu trompet ja sarv, mis märku andes öeldakse laulvat (*canere*), nõnda ka seda, kes ka öösel valvates ja küttides annab märku häälega, nimetatakse koeraks (*canis*).

⁵ Tõlge: Vesi – nimetatakse, millest (*a qua*) me saame kasu.

⁶ Tõlge: Albula – Tiberi jõgi, nimetatud vee valge värvuse järgi; Tiber samuti Tiberinus Silviuse, Albalaste kuninga järgi, kes seal suri.

⁷ Tõlge: ...ja ta nimeks saab Aeneas, kuna ma tundsin kohutavat kannatust (*αἰνὸν ἄχος*), sest langessin sureliku mehe voodisse.

Rooma kirjanduse kuldajastul, 1. sajandil eKr, kirjutanud Vergilius kasutas etümoloogiaid rohkelt enda eepilistes teostes, näiteks eepose „Aeneis” 6. raamatu ridades 438–439 (Vergilius 1999):

Fas obstat, tristisque palus inamabilis undae

*alligat, et noviens Styx interfusa coërcet.*⁹

---

⁸ Tõlge: Kuid mis on su nimi?

Harp: Harpax.

Ps: Lase jalga, Harpax, sa ei meeldi mulle; siia küll, Heraklese nimel, sisse ära tule, et sa midagi röövellikku (ἄρπαξ) ei teeks.

⁹ Tõlge: Keelab käsk - ebameelikas (*tristis* – kr. κ στυγερός - vihkamisväärne) ees neil soo, seda piirab / kolmkord kolmene Styx oma raskelt veereva veega. (Vergilius 1992: 165)

2. Livius sõnade ja väljendite päritolu ja tekkepõhjuste selgitajana I–V raamatus

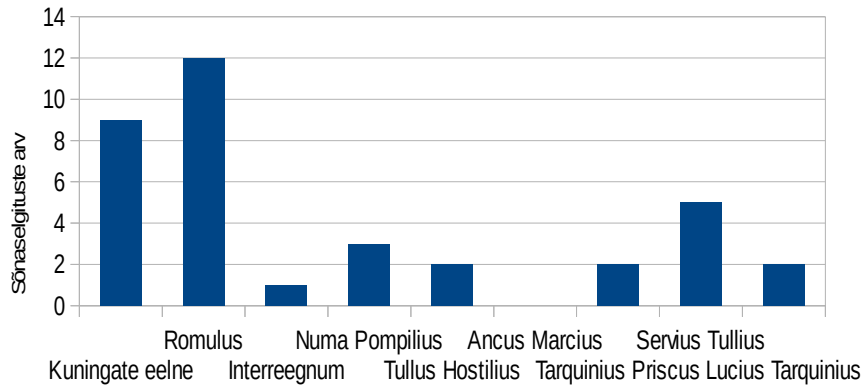
2.1. Etioloogiate ja etümoloogiate esinemus I–V raamatus

Käesoleva töö keskne mõiste on etümoloogia, millena mõistan üksiksõna (nime, nimetuse või termini) või leksikaliseerunud sõnaühendi (töös edaspidi kasutatud sünonüümina 'väljendi') mõistesisu (keelelise) päritolu selgitust (*origo nominis*). Kuna sageli on sõna päritolu seletus sulandunud tekkepõhjuste käsitlesega, on etümoloogiaid mõnikord raske eristada sõnade etioloogiast (*causa nominis*). Ka Livius ise ei erista I–V raamatus etümoloogiat ja etioloogiat selgelt (*nominis et originis causa* – 1.13.6). Seetõttu määratlen käesolevas töös etioloogiat tavapärasest kitsamalt, st osana etümoloogiast, mis seletab sõna päritolu raames sõnade tekkepõhjuseid.

Etioloogilis-etümoloogilised seletused, kokku 56, jagunevad Liviuses esimeses viies raamatus ebahühtlaselt – esimeses raamatus on neid 35 (või 36, kui lugeda *dies fasti* ja *dies nefasti* selgitus esimese raamatu 19. peatükis kaheks eraldi seletuseks), teises kümme, kolmandas kaks, neljandas viis ja viiendas kolm.

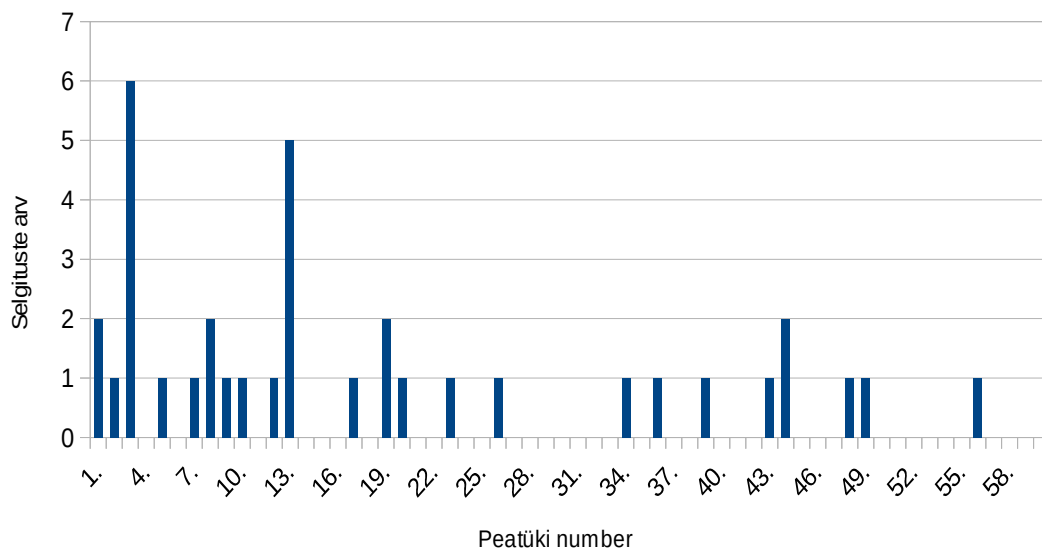
Juba esimese raamatu esimeses kolmes peatükis, mis kirjeldavad kuningate eelset aega, on üheksa sõnaselgitust, esimese kuninga Romuluse valitsusaega vältavas 13 peatükis (ptk. 4–16) leidub kaksteistteist sõnaselgitust, interreegnumi jooksul (17. ptk) üks, teise kuninga Numa Pompiliuse ajal (ptk. 18–21) kolm, kolmanda kuninga Tullus Hostiliuse ajal (ptk. 22–31) kaks, neljanda kuninga Ancus Marciuse ajal (ptk. 32–33) mitte ühtegi, Tarquiniuse Priscuse ajal (ptk. 34–39) kaks, kuuenda kuninga Servius Tulliuse ajal (ptk. 39–48) viis, viimase kuninga Lucius Tarquiniuse ajal (ptk. 49–60) kaks (vt ülevaatlisku graafikut 1).

Graafik 1. Etioloogiliste ja etümoloogiliste sõnaselgituste jagunemine kuningate kaupa I. raamatus

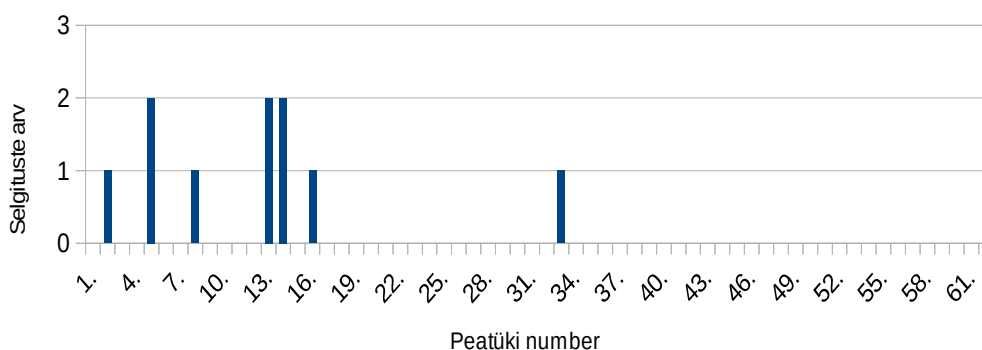
Kui üldiselt ei ole peatükis üle ühe etioloogilise või etümoloogilise sõnaselgituse ja sedagi raamatu jooksul üha harvem, siis kuningate eelset perioodi, Romuluse aega ja Servius Tulliusa valitsemisaega kirjeldavatesse peatükkidesse on kuhjunud rohkem või lausa märkimisväärselt rohkem sõnaselgitusi. Kuningate eelset aega käsitlevatest peatükkidest paistavad eriti silma esimene peatükk kahe sõnaselgitusega ja kolmas peatükk kuuega. Romuluse valitsusaega puudutavatest peatükkidest sisaldab kaheksas peatükk kaht selgitust ja 13. peatükk viit selgitust, Numa Pompiliuse aega kirjeldav 19. peatükk kaht ning Servius Tulliusa aega puudutav 44. peatükk kaht sõnaselgitust (vt Graafik 2).

Graafik 2. Etioloogiliste ja etümoloogiliste sõnaselgituste jagunemine peatükiti I. raamatus

Ehkki ei peatüki jooksul kirjeldatud ajaperioodi pikkus ega ühe või teise kuninga valitsusaega käsitlevate peatükkide arv ei ole otseses korrelatsioonis sõnaselgituste arvuga¹⁰ võivad avaraamatu algusosa kõrged näitajad olla selgitatavad näiteks uute rahvaste, institutsioonide ja sündmuste toimumispaikade esmase tutvustamisega lugejatele ning toimumispaikade vaheldumiskiirusega (ptk. 1–3: Troia /Itaalias/ – Laurentum – Lavinium – Alba Longa; ptk. 4–16 Alba Longa – Rooma), samas kui hilisemates peatükkides toimub tegevus peamiselt Roomas, mille institutsioonide, rajatiste jne etümoloogiat on juba kirjeldatud. Samuti võib Romulust käsitlevates peatükkides oleva sõnaselgituste rohkuse põhjuseks olla ka Liviuse soov tõsta Romulust esile kui positiivset kangelat tänu tema arvukatele linnas rajatud institutsioonidele, erinevalt mõnedest autoritest (nt Fabius Pictor), kes kujutasid Romulust pigem vennatapja ja vägivaldsejana (Ogilvie 1965: 85, Livius 2016: 166). See võis olla seotud I raamatu kirjutamisaegse olukorraga Roomas, mil keiser Octavianusele soovitati lisanimega nii Augustust kui ka Romulust (vt Suetonius *Vitae Caesarum, Divus Augustus* 7.2, Ihm 1908). Kuuenda kuninga Servius Tulliusse tegusid käsitlevate peatükkide etümoloogiate suurem hulk võrreldes teiste hilisemate kuningatega seostub ilmselt Servius Tulliusse kui Rooma teistkordse rajaja (*conditor secundus*) ideega, mida on varem täheldatud Romulusele ja Servius Tulliussele pühendatud peatükkide mahulise sarnasuse põhjal (vt Ogilvie 1965: 157).

Graafik 3. Etioloogiliste ja etümoloogiliste sõnaselgituste jagunemine peatükiti II. raamatus

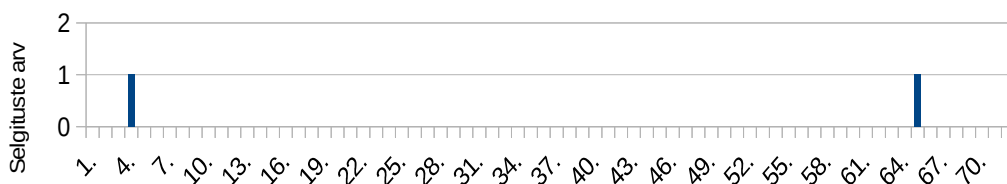

Teisest raamatust viiendani on kõigis hõredamalt sõnaselgitusi kui esimeses

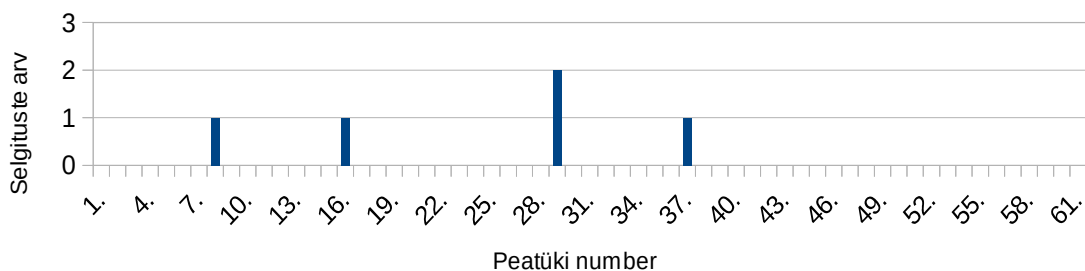
¹⁰ Romulus valitses 37 aastat (Liv. 1.21.6), tema valitsusaja kohta on Liviuse teoses 13 peatükki ja 12 sõnaselgitust., Numa Pompilius 43 aastat (1.21.6), vastavalt neli peatükki ja kolm sõnaselgitust, Tullus Hostilius 32 aastat (1.31.8), vastavalt kümme peatükki ja kaks sõnaselgitust, Ancus Marcius 24 aastat (1.35.1), vastavalt kaks peatükki ja mitte ühtegi sõnaselgitust, Tarquinius Priscus 38 aastat (1.40.1), vastavalt kuus peatükki ja kaks sõnaselgitust, Servius Tullius 44 aastat (1.48.8), vastavalt kümme peatükki ja viis sõnaselgitust, Lucius Tarquinius Superbus valitses 25 aastat (1.60.3), vastavalt 12 peatükki ja kaks sõnaselgitust.

raamatus. Teise raamatu (kokku 62 ptk) kümnest sõnaseletusest üheksa leiduvad juba esimese 16 peatüki jooksul, sh kaks viiendas peatükis, kaks kolmeteistkümnendas ja kaks neljateistkümnendas, raamatu viimane aga alles 33. peatükis (vt Graafik 3). Etioloogiliste ja etümoloogiliste sõnaseletuste esimesse 16 peatükki kuhjumise põhjuseks võib olla 16. peatüki järel muutuv stiil – kui teise raamatu algus käsitleb veel kuningriigi tagajärgi ja toimub alles üleminek kuningate ajalt ning Livius kirjutab pikemalt Tarquiniuse võimupüüdlustest ning Clusiumi kuninga Porsinna ja Rooma vahelisest sõjast, siis 16. peatüki järel muutub Liviuse jutustamistempo kiiremaks ja stiil annalistlikumaks (nt nimetab ta peatükkide alguses vastava aasta konsulid). Järgnevais raamatuis paigutuvad sõnaselgitused raamatu peale veelgi juhuslikumalt ja hajusamalt ning järgivad II raamatus alanud stiili, olles keskendunud pigem konkreetsetele isikutele ja sündmustele toetuvale poliitilisele ja militaarajaloole kui põhjuslikult tõlgendatud asustusloole (vt graafik 4–6).

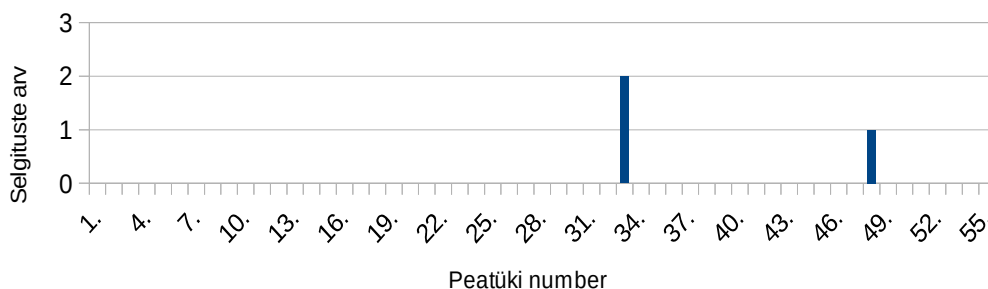
Graafik 4. Etioloogiliste ja etümoloogiliste sõnaselgituste jagunemine peatükiti III. raamatus

Graafik 5. Etioloogiliste ja etümoloogiliste sõnaselgituste jagunemine IV. raamatus

Graafik 6. Etioloogiliste ja etümoloogiliste sõnaselgituste jagunemine V. raamatus

2.2. Liviuse sissejuhatavad ja kokkuvõtvad hinnangud ja kommentaarid sõnade ja väljendite selgitustele

Ainult veerandi puhul sõnade ja väljendite selgitustest annab Livius neile oma hinnanguid või juhatab neid oma kommentaariga sisse või välja – esimeses raamatus leidub Liviusest kommentaar kõigest üheksale, teises kahele, kolmandas mitte ühelegi, neljandas kahele ja viiendas ühele sõnaselgitusele.

Liviuse hinnangud ja kommentaarid etioloogilistele ja etümoloogilistele seletusele võib jagada viide kategooriasse: affirmatiivsed ehk eelnevat traditsiooni kinnitavad või neutraalselt sedastavad, traditsioonikriitilised, eri versioonidele viitavad, kõhklast väljendavad ning oma arvamust väljendavad. Livius kasutab kõiki tüüpe küllaltki võrdselt (1–3 esinemust), eelistamata ühtegi neist selgelt. Pooltes näidetest (7) sisaldab kommentaar hoopis mitmeid tüüpe korraga.

Sedastavaid ja affirmatiivseid näiteid õnnestus tuvastada kolm: esimese raamatu viienda peatüki alguses kasutab Livius Palatiumi künka etümoloogiat seletades sõna *ferunt* („räägitakse”) lauses: *iam tum in Palatio monte Lupercal hoc fuisse ludicrum ferunt et a Pallanteo, urbe Arcadica, Pallantium, dein Palatium montem appellatum.* („Räägitakse, et juba tollal peeti Palatiumi künkal luperkaalia mängu, ja et kungas nimetati Pallantiumiks, hiljem Palatiumiks, Arkaadia linna Pallanteumi järgi.” 1.5.1) ning avaraamatu kümnenda peatüki keskel võtab Livius Jupiter Feretriuse templi rajamise loo kokku sõnadega: *haec templi est origo quod primum omnium Romae sacratum est* („Selline on esimese Roomas pühitsetud templi päritolu”, 1.10.7). Liviuse kirjeldus on neutraalselt sedastav ka esimese raamatu 48. peatükis Tullia kohutavatest tegudest rääkides, kus ta kasutab aktiivset verbivormi *vocant* ning passiivseid verbivorme *traditur* ja *fertur*: *foedum inhumanumque inde traditur scelus, monumentoque locus est — Sceleratum vicum vocant — quo amens agitantibus furiis sororis ac viri, Tullia per patris corpus carpentum egisse fertur* („Räägitakse võikast ja ebainimlikust roimast ja seda tuletab kohtki meelde – seda kutsutakse Kuriteo tänavaks –, kus ülespiitsutatuna õe ja mehe fuuriate poolt oli meeletu Tullia kihutanud vankriga üle isa surnukeha, nagu räägitakse”, 1.48.7). Affirmatiivsete kommentaaride vähesuse peamiseks põhjuseks on ilmselt see, et Livius käsitleb niivõrd kauget aega, mille kohta kindlaid fakte (ka keelelisi) on vähe. Teiseks on affirmatiivsete

kommentaari puhul ilmne Liviuse neutraalne suhtumine etümoloogilisse selgituskäiku – ta ei väljenda nende etümoloogiate puhul ei positiivset ega negatiivset hinnangut, ei võrdle neid kellegi arvamusega ega avalda kaudselt kahtlust etümoloogiate õigsuses.

Traditsioonikriitilisi kommentaare leidub kaks: esimese raamatu 44. peatükis kirjutab Livius sõna *pomerium* tähendusest ja toob välja teiste autorite eksiarmuse: [...] *pomerium, verbi vim solam intuentes, postmoerium interpretantur esse; est autem magis circumoerium* [...] („Need, kes vaatlevad ainult sõna *pomerium* tähendust, tõlgendavad seda müüritagusena, kuid see märgib pigem müüri ümbrust [...]”, 1.44.4); teise raamatu viiendas peatükis aga arutleb Livius *vindicta* tähenduse üle ja kirjutab: *quidam vindictae quoque nomen tractum ab illo putant; Vindicio ipsi nomen fuisse* („Mõned arvavad ka, et sõna *vindicta* tuli temalt; tema nimi oli Vindicio” 2.5.9). Livius kasutab esimese näite puhul teistele autoritele viidates väljendit *verbi vim solam intuentes* („Need, kes vaatlevad ainult sõna tähendust”) ja mõistab sellega hukka etümoloogid, kes jälgivad ainult sõnaosiste liitmisel tekkivat tähendust, mitte sõnatähenduse seost tegelikult tähistatava objektiga. *Pomerium*ist kui müüritagusest oli enne Liviust kirjutanud Varro ([...] *qui quod erat post murum, postmoerium dictum* – „selle, mis oli müüride taga, nimetati postmoeriumiks” de Lingua Latina 5.143), veidi hiljem I sajandil pKr esitas sõnaosiste liitmisest tuleneva etümoloogia ka Plutarchos (τῆ μὲν οὖν γραμμῇ τὸ τεῖχος ἀφορίζουσι, καὶ καλεῖται κατὰ συγκοπὴν πωμήριον, οἷον ὀπισθεν τείχους ἢ μετὰ τεῖχος – „Selle joonega märkisid ära müüri ja nimetavad lühendatult pomeriumiks seda, mis on müüri taga või müüri järel” Romulus 11.3), kuid Livius ei kritiseeri enda tekstis ühtegi eelnevat autorit ega autorite gruppi (annalise, antikvaare, grammatikuid, kommentaatoreid) nimeliselt, vaid nagu affirmatiivse tüübi puhulgi on tema hinnang umbisikuline.

Eri versioonidele viitavaid kommentaare on leitud kolm: esimese raamatu kaheksandas peatükis, rääkides senaatorite valimisest, ei tea Livius valimise põhjust täpsustada ja ta kirjutab vormelit *sive quia...sive quia* kasutades nii: *centum creat senatores, sive quia is numerus satis erat, sive quia soli centum erant qui creari patres possent* („Ta valis 100 senaatorit: oli see siis piisav arv või leiduski üksnes sada, keda sai isaks valida”, 1.8.7). Selle näite puhul ei ole Livius lisanud oma eelistust. Neljanda raamatu 37. peatüki alguses toob Livius välja mitu versiooni nimeetümoloogiast, kuid viitab vormeliga *quod propius vero est* ka enda eelistatule: [...] *quae nunc Capua est, [...] captam Capuamque ab duce eorum Capye vel, quod propius vero est, a campestri agro*

appellatam. („... mis nüüd on Capua, [...] nimetati Capuaks kas nende juhi Capyse järgi, või mis on tõenäolisem, põlluplatsi järgi”, 4.37.1). Viienda raamatu 33. peatükis selgitab Livius Türeeeni ja Aadria mere nimetuletust ning vastandab itaالية ja kreeklaste versiooni, lisamata siiski omapoolset hinnangut õigemale tõlgendusele: *quod alterum Tuscum communi vocabulo gentis, alterum Hadriaticum ab Hatria, Tuscorum colonia, vocavere Italicae gentes; Graeci eadem Tyrrhenum atque Adriaticum vocant*. („millest üht kutsuvad itaالية rahvad Tuski mereks rahvaste ühisnimetuse alusel, teist Aadria mereks tuskide koloonia Hatria järgi; kreeklased nimetavad neid Türeeeni ja Aadria [mereks]”, 5.33.7–8). Antikvaarse traditsiooni eeskujul (nt Varro, vt ptk 1.2) ei välista Livius erinevate etümoloogiliste variantide esitamist, kuid eesmärgiks on siiski jõuda ühe, tõele lähedasema etümoloogilise selgituseni – antiikse etümoloogiakäsitluse järgi pidi igal sõnal olema ainult üks tõeline *etymon* (Leumann, Hofmann; Santyr 1965: 76*).

Ülejäänud kommentaarid sõnaseletustele ei ole üheselt tõlgendatavad, vaid kuuluvad mitmesse kategooriasse. Näiteks esimese raamatu 39. peatükis leiduvas selgituses Serviuse nimele ja võimalikule orjastaatusele võib leida nii traditsioonikriitilist, eri versioonidele ja enda arvamusele viitavat kui ka affirmatiivset komponenti:

hic quacumque de causa tantus illi honos habitus credere prohibet serva natum eum parvumque ipsum servisse. eorum magis sententiae sum qui Corniculo capto Ser. Tulli, qui princeps in illa urbe fuerat, gravidam viro occiso uxorem, cum inter reliquas captivas cognita esset, ob unicam nobilitatem ab regina Romana prohibitam ferunt servitio partum Romae edidisse Prisci Tarquini in domo ; [6] inde tanto beneficio et inter mulieris familiaritatem auctam et puerum, ut in domo a parvo eductum, in caritate atque honore fuisse; fortunam matris, quod capta patria in hostium manus venerit, ut serva natus crederetur fecisse.

(„Serviusele osaks saanud tohutu suur au, mis selle põhjuseks ka ei olnud, keelab uskumast, et ta oli orjatari laps või ka ise noorena orjuses. Ma nõustun pigem nendega, kes arvavad, et Corniculumi vallutamisel tapetud Servius Tulliuse, selle linna valitseja lapseootel naine, kes tunti teiste naisvangide hulgast ära ning keda Rooma kuninganna keelas ainukesena kõrge seisuse tõttu orjusesse saata, olevat Roomas Priscus Tarquiniuse majas sünnitanud järglase. [6] Sedavõrd suure heateo tõttu olnud naistevaheline sõprus seepeale süvenenud ning lastki oli armastatud ja austatud, sest ta oli kasvanud seal majas juba pisikesest peale. Orjatarist sündinuks peeti teda usutavasti tema ema saatuse tõttu, sest pärast kodumaa vallutamist langenud too vaenlaste kätte.” 1.39.5–6).

Enim seostamist teist tüüpi kommentaaridega leidub Liviuse enda arvamusele viitavate kommentaaride puhul, mis esinevad üksnes koos teiste kommentaariliikidega, eelkõige teistele versioonidele viidates või neid lausa kritiseerides. Eri traditsioonidele ja oma arvamusele viitava kategooria alla käib teise raamatu 14. peatükk, kus Livius selgitab fraasi „Porsinna kuninga saak”. Livius kasutab esmalt eriarvamuste väljendamiseks konstruktsiooni *aut [...] aut* („kas [...] või”) ning kinnitab seejärel oma arvamust fraasiga *proximum vero est ex is quae traduntur*:

[...] bona Porsinnae regis vendendi. [2] cuius originem moris necesse est aut inter bellum natam esse neque omissam in pace, aut a mitiore crevisse principio quam hic prae se ferat titulus bona hostiliter vendendi. [3] proximum vero est ex iis quae traduntur Porsinam discedentem ab Ianiculo castra opulenta convecto ex propinquis ac fertilibus Etruriae arvis comteatu Romanis dono dedisse, inopi tum urbe ab longinqua obsidione; [4] ea deinde, ne populo immisso diriperentur hostiliter, venisse, bonaque Porsinnae appellata, gratiam muneris magis significante titulo quam auctionem fortunae regiae quae ne in potestate quidem populi Romani esset.

(„ [...] Porsinna kuninga saagi müümine. [2] See komme pidi olema sündinud kas sõjas ja rahuajal sellest ei loobunud, või kasvanud rahulikumast algusest, kui seda edasi annab väljend "vaenlase saaki müüma". [3] Neist on tõele kõige lähemal need [pärimused], mis räägivad, et Porsinna, lahkudes Janiculumilt, jättis roomlastele kingiks küllusliku laagri moonaga, mille oli kogunud kokku kõige lähematelt ja viljakatelt Etruuria väljadelt, [sest] siis oli ju Rooma vaene pika blokaadi tõttu. [4] Seejärel olevat see [saak] selleks, et sisse lastud rahvas ei riisuks vaenulikult paljaks, maha müüdüd ja nimetatud Porsinna saagiks, märkides väljendiga pigem tänu kingi eest kui kuninga vara müüki, mis kindlasti polnudki Rooma rahva käsutuses.”, 2.14.1–4)

Üheaegselt traditsioonikriitilised ja Liviuse enda arvamusele viitavad kommentaarid on Liviusel kahe sõnaseletuse juures – esimese raamatu 43. peatükis kirjutab ta triibuste kohta, kasutades väljendeid *ego arbitror* („ma arvan”) ja *neque [...] quicquam pertinere* („pole mingit seost”):

quadrifariam enim urbe divisa regionibus collibusque qui habitabantur, partes eas tribus appellavit, ut ego arbitror, ab tributo; nam eius quoque aequaliter ex censu conferendi ab eodem inita ratio est; neque eae tribus ad centuriarum distributionem numerumque quicquam pertinere.

(„Ta nimetas asustatud piirkondade ja küngaste järgi neljaks jaotatud linna osad triibusteks ja tuletas need minu arvates sõnast tribuut, sest alustas ju sama kuningas ka õiglast maksustamist selle järgi, kui palju oli loendatud vara, ent

tsentuuriate arvu ega jaotusega polnud neil triibustel mingit seost.”, 1.43.13).

Kui eelnevate näidete puhul toob Livius välja esmalt erinevad arvamused ja seejärel enda oma, esitab ta triibuste kohta kõigepealt enda uskumuse sõna päritolust ja alles seejärel kritiseerib traditsioonilist tõlgendust.

Ka neljanda raamatu 29. peatükis edastab autor nii enda arvamust kui ka kritiseerib teisi autoreid, rääkides Manlianuse käsu päritolust: *egregiae dictaturae tristem memoriam faciunt, qui filium ab A. Postumio,[...] victorem securi percussum tradunt. [6] nec libet credere, et licet in variis opinionibus; et argumento est [...]*. („Mälestuse suurepärasest valitsusest muudavad süngeks need, kes räägivad, et võiduka poja lõi Aulus Postumius [...] kirvega maha. Ei taha uskuda, ja ehkki mitmesuguste arvamuste puhul on tõendiks [...]”, 4.29.5–6).

Kahte kategooriasse paigutub samuti esimese raamatu kolmanda peatüki algus, kus Livius alustab Juliuste suguvõsa esiisa Ascaniuse päritolust kõnelemist nii kõhklevalt kui traditsioonikriitiliselt: *haud ambigam — quis enim rem tam veterem pro certo adfirmet? — [...]* („Ma ei vaidle – sest kes nii vana asja kindla peale teaks? – [...]”, 1.3.2). Ka esimese raamatu 13. peatüki etümoloogiat naistenimelistest kuuriatest näib Livius kommenteerivat nii affirmatiivselt kui traditsioonikriitiliselt: *id non traditur, cum haud dubie aliquanto numerus maior hoc mulierum fuerit, aetate an dignitatibus suis virorumve an sorte lectae sint quae nomina curiis darent*. („Seda ei räägita, kuna kahtlemata oli naiste arv sellest mõnevõrra suurem, kas need, kes andsid kuuriatele nimed, said valitud vanuse, enda või abikaasa väärikuse või juhuse alusel”, 1.13.7).

Livius avaldab ka kõhklust üksnes koos teist liiki kommentaaridega, näiteks esimese raamatu kolmandas peatükis, kus ta kirjutab Juliuste suguvõsa alusepanija Ascaniuse emast kõhklevalt ja isast affirmatiivselt nõnda: *is Ascanius, ubicumque et quacumque matre genitus — certe natum Aenea constat [...]* („See Ascanius, ükskõik kus ja ükskõik millisest emast sündinud – oli kindlasti Aenease poeg [...]”, 1.3.3). Selle leiu puhul ei kirjelda ega kõhkle Livius Ascaniuse etümoloogias, vaid ta põlvnemises ja etioloogias.

Leidude põhjal on näha, et Livius kasutab kommenteerimiseks suurt hulka eri tüvedest moodustatud varieeruvaid pöördelisi ja käändelisi verbivorme, vahel koos alust täpsustava umbmäärase asesõna või kinnitava adverbiga. Affirmatiivse kommentaari puhul on pöördelised ja käändelised vormid peaaegu eranditult jaatavas kõneviisis (*ferunt, fertur,*

appellatum, appellatam, appellata, vocant, vocavere, intuentes, traditur, traduntur, crederetur, quidam putant, interpretantur, certe constat). Traditsioonikriitilised kommentaarid on moodustatud peamiselt eitavas vormis, keelamist väljendava verbiga või retoorilise küsimusena (*nec libet credere, credere prohibet, quis pro certo adfirmet, id non traditur, neque quicquam pertinere*). Enda uskumusele viitab Livius aga reeglina pikemate fraasidega (*eorum magis sententiae sum, ut ego arbitror, proximum vero est, quod propius vero est, est autem magis,*). Isikuliselt viitab ta leitud kommentaarides ainult enda arvamusle, jäädes teiste traditsiooni moodustanud etümoloogide, annalistide ja grammatikute nimetamisel taktitundeliselt ja ettevaatlikult umbisikuliseks. Suurim täpsusaste etümoloogiate autoritest rääkides on rahvas: *Italicae gentes vocavere* ja *Graeci vocant*.

Sõnaselgituste kommentaaridest on näha, et Livius otsib etümoloogiaid selgitades eelkõige taga ratsionaalset tõde ja kindlust (*verum* ja *certum*), mitte ei taotle etümoloogiate esitamisel kaootilisest ja vastuolulisest traditsioonist võimalikult absurdseid ega ekstreemseid fiktiivseid variante, nagu väidetavalt mõned teised autorid, näiteks Ovidius või Plutarchos (Fox 2015b: 8–9). Etümoloogiate esitamisviisile pole iseloomulik vabanduste ja õigustuste lisamine – kindluse puudumise korral esitab Livius pigem mitu versiooni, enda uskumist esile tuues või mitte. Kindlasti pole Liviuse kommentaarid sõnaseletustele enamjaolt vormellikud (*dictum est, appellatum est*), vaid demonstreerivad suurt variatiivsust nii vormide kui tüvede poolest.

2.3. Etioloogiliste ja etümoloogiliste selgituste tüpoloogia

Leitud etümoloogilised ja etioloogilised sõnaseletused on sisu põhjal võimalik tüpoloogiliselt jaotada kuude kategooriasse – topograafiliste, geneoloogiliste, institutsionaalsete, sakraalsete, õiguslaste, kronograafiliste mõistete seletusteks (vt Tabel 1).

	Topograafiline	Geneoloogiline	Institutsionaalne	Sakraalne	Õiguslane	Kronograafiline
I Raamat	13	9	8	4	-	2
II Raamat	3	4	1	-	2	-
III Raamat	-	1	1	-	-	-
IV Raamat	2	1	1	-	1	-
V Raamat	3	-	-	-	-	-
Kokku	21	15	11	4	3	2

Tabel 1. Erinevat tüüpi etümoloogiliste ja etioloogiliste selgituste leidumus I–V raamatus.

Selline liigitus on viie alajaotuse puhul kattuv annalistide ja antikvaaride teostes täheldatud etümoloogiatüüpidega (Sehlmeyer 2003: 162–163), välja arvatud institutsioonide selgitused, mida antikvaaride tekste uurides ei ole eraldi liigitatud. Tabelist 1 on näha leidude jagunemine tüüpidesse. Suurimasse kategooriasse, topograafilisse ehk kohanimede päritolu selgitavate näidete hulka kuulub 21 leidu. Sageduselt järgmine, geneoloogiliste ehk isikute, suguvõsade ja rahvaste nimede päritolu selgitavate näidete kategooria hõlmab 15 leidu. Suuruselt kolmandasse, institutsionaalsesse ehk erinevate institutsioonide nimepäritolu selgituste hulka kuulub 11 leidu. Märkimisväärselt harvem esitab Livius sakraal- ja religioonisfääri kuuluvate sõnade päritolu selgitusi (neli), õiguslaste ehk juriidiliste terminite päritoluselgitusi (kolm) ja kronograafilisi ehk ajaperioodide nimetuste etümoloogiaid selgitavaid (kaks).

Ootamatuimaks tendentsiks on see, kui vähe selgitab Livius ajaloolasena kronograafilisi mõisteid võrreldes topograafilistega ja arvestades, kui tihe oli Rooma kalender tähtpäevade poolest. Samuti toimub nii institutsionaalsete kui geneoloogiliste

nimeselgituste puhul märgatav langus esimese raamatu järel. Kui institutsionaalse puhul on avaraamatusse kuhjumine seletatav linna loomisega kaasnevate rajatistega ja nende seostamisega kuningatega, siis genealoogiliste näidete puhul väheneb järsult just suguvõsade ja rahvaste nimede selgitamine. Jaotades tüübid aga kolme suuremasse alajaotusesse, on tulemused palju ühtlasemad – füüsilist ja ajalist ruumi kirjeldavad topograafilised ja kronograafilised mõisted annavad kokku 23 näidet, sotsiaalset korraldust kirjeldavad institutsionaalsed, sakraalsed ja õigusalsed 18 näidet, temaatiliselt teistest eraldiseisvad genealoogilised 15 näidet.

2.3.1. Topograafiliste mõistete etümoloogia ja etioloogia

Suurim kategooria, topograafilised ehk kohanimedele päritolu selgitavad näited, hõlmab endas 13 näidet esimesest raamatust (enamik leidudest on kogunenud esimesse 13 peatükki ja harvenevad peale seda), kolme näidet teisest raamatust, mitte ühtegi kolmandast, kahte neljandast ja kolme viiendast. Seletusobjekti põhjal jagunevad topograafilised sõnaseletused kolmeks: linnad (sh asulad ja linnaosad) (11 näidet), loodusobjektid (7) ja monumendid (3). Samuti saab vaadelda etümoloogia alust, kellelt või millelt nimetus on tuletatud. Selle põhjal saab topograafilised näited jagada viide gruppi – isikult või jumalalt nime saanud, rahvalt nime saanud, mütolooilise või ajaloolise sündmuse alusel nime saanud, asendi olude või (isiku-)omaduste järgi nime saanud ning mõnelt teiselt topograafiliselt üksuselt nime saanud. Viimase grupi puhul prevaleerib suund Kreeka kohanimedest Rooma kohanimedeks.

Etümoloogia või etioloogia tuletusaluse põhjal moodustavad suurima rühma üheksa näitega enamasti valitsejasoost isikult või jumalalt nime saanud sõnaselgitused. Esimene näide on kohe avaraamatu esimeses peatükis, kus Livius kirjeldab Laviniumi linna nime päritolu: [...] *oppidum condunt; Aeneas ab nomine uxoris Lavinium appellat.* („[...] nad rajasid linna; Aeneas nimetas selle oma naise nime järgi Laviniumiks.”, 1.1.10–11).

Kolmandas peatükis põhjendab Livius Ascaniuse järelsugu, sidudes Tiberi jõe nime päritolu seal hukkunud isikunimega: *Latino Alba ortus, Alba Atys, Atye Capys, Capye Capetus, Capeto Tiberinus, qui in traiectu albulae amnis submersus celebre ad posteros nomen flumini dedit.* („Latinusele sündis Alba, Albale Atys, Atysele Capys, Capysele

Capetus, Capetusele Tiberinus, kes Albula jõge ületades uppus ja andis tulevikuks kuulsale jõele nime.”, 1.3.8).

Kolmanda peatüki lõpus kirjutab autor ka Aventinuse mäe nimest, seostades selle jälle valitsejasoo liikme nimega: *Aventino fulmine ipse ictus regnum per manus tradidit. Is sepultus in eo colle, qui nunc pars Romanae est urbis, cognomen colli fecit.* („Pikselöögist tabatuna andis too kuningriigi otse Aventinusele üle. Tema [Aventinuse] matmispaik sellel mäel, mis nüüd on osa Rooma linnast, andis mäele nime.”, 1.3.9).

Seitsmes peatükk kirjeldab Romuluse võitu Remuse üle ja Rooma linna nime päritolu võitja nimest: *ita solus potitus imperio Romulus; condita urbs conditoris nomine appellata.* („Nõnda sai Romulus ainuvõimu; rajatud linna kutsuti rajaja nime järgi.”, 1.7.3).

13. peatükis, peale roomlaste ja sabiinide vahelise lahingu lõppu, kirjutab Livius Curtiuse järve nime põlvnemisest: *monumentum eius pugnae, ubi primum ex profunda emersus palude equus Curtium in vado statuit, Curtium lacum appellarunt.* („Selle lahingu mälestuseks nimetati koht, kus hobune sügavast soost välja pääsenuna Curtiuse koolmele aetas, Curtiuse järveks.”, 1.13.5). Mettius Curtius oli teatavasti latiinidega vaenujalal olnud sabiini soost ja nii on näha, et ehkki Livius käsitleb valdavalt Rooma linnaga seotud paiku, ei välista see Rooma kohanimede lähtealusena isegi vaenlaste hulka kuulunud isikute nimesid.

Järgmine topograafilise mõiste etümoloogia näide esimeses raamatus on 23. peatükis, kus kirjeldatakse Cluiliuse kraavi rajamist: *Castra ab urbe haud plus quinque milia passuum locant; fossa circumdant; fossa Cluilia ab nomine ducis per aliquot saecula appellata est, donec cum re nomen quoque vetustate abolevit. in his castris Cluilus Albanus rex moritur; [...]* („Nad rajasid laagri mitte rohkem kui viie miili kaugusele linnast ja ümbritsesid selle kraaviga; Seda nimetati veel mitme inimpõlve jooksul Cluiliuse kraaviks, kuni koos sündmusega ka muistne nimi kadus. Selles laagris suri albalaste kuningas Cluilus; [...]”, 1.23.3). Käesolevastki näitest ilmneb Rooma vaenlaste seast pärit isikute aktsepteerimine Rooma paiganimede lähtekohana. Samuti on märkimisväärne Livius hinnang sõnade elutsükli kohta (*vetustas...per aliquot saecula*) ning nende kadumisele pärast tähistatava objekti hävimist (*nomen abolevit*).

Teise raamatu esimene topograafiline näide nime alusel on viiendas peatükis: *ager Tarquiniorum, qui inter urbem ac Tiberim fuit, consecratus Marti Martius deinde campus*

fuit. („Tarquiniuste maa, mis oli linna ja Tiberi vahel, pühitseti Marsile ja sai Marsi väljakuks.”, 2.5.2). See on ainuke jumala nimest tuletatud kohanimi, mida Livius esimeses viies raamatus käsitleb.

Teise raamatu teine näide on 13. peatükis: *patres C. Mucio virtutis causa trans Tiberim agrum dono dedere quae postea sunt Mucia prata appellata.* („Isad andsid Gaius Muciusele vapruse eest kingina teiselpool Tiberit maatüki, mida hiljem kutsuti Muciuse aasadeks.”, 2.13.5).

Neljanda raamatu 16. peatüki alguses, kus 13.–15. peatükkides kirjeldatud Spurius Maeliuse riigipöörde katse järel tehakse maatasa (vrd. lad. k. *aequo*, *aequare* 'tasandama')¹¹ ta kodu, mainib Livius ka tollanimelise monumendi nime: *domum deinde, ut monumento area esset oppressae nefariae spei, dirui extemplo iussit. id Aequimaelium appellatum est.* („Seejärel, et lagendik meenutaks kuritegeliku lootuse mahasurumist, käskis ta kodu otsemaid lammutada. Seda nimetatakse *Aequimaelium*iks.”, 4.16.1). Kuna Livius tuletab sõna *aequimaelium* nii isikunimest kui ka sündmuse nimest, võib selle kohanime tekkepõhjuseks pidada nii isikut kui sündmust.

Suuruselt teise rühma moodustab mütoloogilistelt või ajaloolistelt sündmustelt nime saanute grupp kolme näitega. Esimese raamatu kogu 26. peatükk kirjeldab kolmikvendade Horatiuste ja Curiatiuste võitluse (25. peatükis) järel ainsana ellu jäänud venna Horatiuse naasmist Rooma: kuidas ta (nähes enda õe kurbust enda kallima Curiatiuse surma pärast) õe tapab ja kuidas tema üle kohut mõistetakse, mis päädib tema õigeksmõistmisega ja ainsa karistusena õepalgi alt läbimine kuga: *is quibusdam piacularibus sacrificiis factis, quae deinde genti Horatiae tradita sunt, transmissio per viam tigillo capite adopto velut sub iugum misit iuvenem. id hodie quoque publice semper reffectum manet: sororium tigillum vocant.* („Too korraldas mõne lunastusohverduse, mis jäid sestpeale Horatiuste suguvõsa hooleks, ning asetas risti tee kohale palgi, mille alt noormees pidi justkui ikke alt kaetud peaga läbi minema. Seda uuendatakse tänaseni alati riigi kulul: seda nimetatakse õepalgiks.”, 1.26.13).

Esimese raamatu viimane sündmusel põhinev kohanime etümoloogia näide on 48. peatükis, kus Livius kirjeldab Kuriteo tänavale nime andnud roima:

¹¹ Cf. Varro *De lingua Latina* 5.157 *Aequimaelium quod aeqata Meli domus publice, quod regnum occupare voluit is*

foedum inhumanumque inde traditur scelus, monumentoque locus est— Sceleratum vicum vocant—quo amens agitantibus furiis sororis ac viri, Tullia per patris corpus carpentum egisse fertur, partemque sanguinis ac caedis paternae cruento vehiculo, contaminata ipsa respersaque, tulisse ad penates suos virique sui, quibus iratis malo regni principio similes propediem exitus sequerentur.

(„Sellele järgnenud kuuldavasti võigas ja ebainimlik kuritegu ja seda tuletab koht meelde – nimetatakse seda Kuriteo tänavaks – kuulduse kohaselt olevat hullunud Tullia, üles õhutanud õe ja mehe fuuriate poolt, kihutanud vankriga üle isa surnukeha ja toonud verisel vankril verepripsmeist rüvetatuna osa mõrvatud isa verd enda ja oma mehe penaatide ette.”, 1.48.7)

Kolmas ajaloolisel sündmusel põhinev topograafiline näide on viienda raamatu 48. peatükis, kus Livius kirjeldab sõda gallialastega: *quorum intolerantissima gens umorique ac frigori adsueta cum aestu et anguore vexata volgatis velut in pecua morbis morerentur, iam pigritia singulos sepeliendi promisce acervatos cumulos hominum urebant; bustorumque inde Gallicorum nomine insignem locum fecere.* („Need olid talumatud rahvale, kes, olles harjunud niiske ja külmaga, surid lämmatava leitsaku käes piineldes justkui loomakari jagatud haigustesse, ja siis jõudmata ühekaupa matta, põletasid segikuhjatud inimeste hunnikuid. Ja seetõttu muutsid need Gallialaste tuleriitade nime tõttu paiga kuulsaks.”, 5.48.3).

Ka rahvastelt nime saanud kohanimede selgitusi on kolm, mis kõik põhinevad just etruskidel. Livius kirjutab teise raamatu 14. peatükis etruskide sõjalise kaotuse järel kasvanud Roomast: *curatis volneribus alii profecti domos, nuntii hospitalium beneficiorum; multos Romae hospitem urbisque caritas tenuit. his locus ad habitandum datus quem deinde Tuscum vicum appellarunt.* („Pärast haavade paranemist läks osa koju, kuulutades võõrustajate lahkusest; paljud jäid Rooma armastusest võõrustajate ja linna vastu. Neile anti koht elamiseks, mida seejärel kutsuti tuskide linnaosaks.”, 2.14.9).

Viienda raamatu kaks rahvapõhist näidet esinevad koos 33. peatükis, kus Livius kirjeldab etruskide endist mõjuvõimu ja toob näitena Itaaliat ümbritsevate merede nimed: *[...] nomina sunt argumento, quod alterum Tuscum communi vocabulo gentis, alterum Hadriaticum ab Hatria, Tuscorum colonia, vocavere Italicae gentes;* („[...] tõendiks on

nimed, millest üht nimetavad itali rahvad Tuski mereks rahvaste ühisnimetuse alusel, teist Aadria mereks tuskide koloonia Hatria järgi.”, 5.33.7–8).

Vähem (kaks) on asendi järgi nime saanud topograafiliste mõistete tuletuskäike. Avaraamatu kolmanda peatüki algus kirjeldab Alba Longa rajamist Ascaniuse poolt ja linna nime põhjust: [...] *novam ipse aliam sub Albano monte condidit, quae ab situ porrectae in dorso urbis Longa Alba appellata.* („[...] ise rajas ta Alba mäe jalamile ühe uue linna, mida hakati linna väljavenitatud asendi järgi mäeseljal kutsuma Alba Longaks.”, 1.3.3).

Esimese raamatu 44. peatükis kirjeldab Livius aga termini *pomerium* tagamaid: *hoc spatium, quod neque habitari neque arari fas erat, non magis quod post murum esset quam quod murus post id, pomerium Romani appellarunt;* („Seda ala, mida oli keelatud nii asustada kui ka künda, kutsusid roomlased *pomerium*iks mitte rohkem selle pärast, et see on müüri taga, kui et müür on selle taga;”, 1.44.5).

Ka mõnelt teiselt topograafiliselt üksuselt nime saanud näiteid on kaks. Esimene näide avaraamatu esimeses peatükis räägib Itaalia piirkonna nime Trooja päritolust, põhjendades seda seal asuva Trooja-nimelise kohaga: [...] *Enetos Troianosque eas tenuisse terras. et in quem primum egressi sunt locum Troia vocatur, pagoque inde Troiano nomen est: gens universa Veneti appellati.* („[...] enetid ja troojalased haarasid nende maad. Ja kohta, kuhu nad esmalt randusid, nimetati Troojaks ja seetõttu on piirkonnagi nimeks Trooja; rahvast kokku nimetati venetiteks.”, 1.1.3).

Viienda peatüki alguses viitab Livius Palatiumi künka nime Kreeka päritolule: *Iam tum in Palatio monte Lupercal hoc fuisse ludicrum ferunt et a Pallanteo, urbe Arcadica, Pallantium, dein Palatium montem appellatum.* („Räägitakse, et juba siis olid Palatiumi künkal need Lupercalia mängud ja, et Pallanteumi, Arkaadia linna järgi, nimetati kungas Pallantiumiks, hiljem Palatiumiks.”, 1.5.1). See on ainus näide viies raamatus, kus Livius rekonstrueerib tuletuskäigu koos vaheastmega *Pallanteum* > *Pallantium* > *Palatium*, ega järgi sellega Varro käsitlust Palatiumi künka nime paljudest erinevatest tuletuskäikudest¹². Tuletuskäigus ilmnevaid häälikulisi muutusi (ll>l, n kadu, e>i) Livius seejuures ei kommenteeri.

¹² Vrd Varro De lingua Latina 5.53

Teiste seas on ka üks näide neljanda raamatu 37. peatükis, kus Livius kirjeldab samniitide vallutatud linna, mille nime päritolu seob Livius kahe erineva tuletusalusega, ühelt poolt valitsenud kuninga nime ja teiselt poolt paiga geograafilise eripäraga: *Volturnum, Etruscorum urbem, quae nunc Capua est, ab Samnitibus captam Capuamque ab duce eorum Capye vel, quod propius vero est, a campestri agro appellatam.* („Etruskide linna Volturnumi, mis nüüd on Capua, vallutati samniitide poolt ja nimetati Capuaks nende kuninga Capyse järgi või, mis on tõenäolisem, põlluplatši järgi.”, 4.37.1).

Viimane topograafiline näide, esimese raamatu 43. peatükist kirjeldab sõna *tribus* päritolu: *quadrifariam enim urbe divisa regionibus collibusque qui habitabantur, partes eas tribus appellavit, ut ego arbitror, ab tributo;* („Ta nimetas asustatud piirkondade ja küngaste järgi neljaks jaotatud linna osad triibusteks, minu arvates sõnast tribuut;”, 1.43.13). Tegemist on ühega vähestest sõnaselgitustest Liviusel, mille puhul ta ei too välja etioloogilist poolt, ehkki see on vastupidine varasemate antikvaaride käsitlusele¹³.

2.3.2. Genealoogiliste mõistete etümoloogia ja etioloogia

Genealoogiliste mõistete ja sõnade seletusi leidub esimeses viies raamatus 15 ja neid saab jagada rahvaste (4), suguvõsade (1), päris- (3) ja lisanimedele (7) selgitusteks. Ka genealoogilisi näiteid saab jagada etioloogia või etümoloogia aluse samadesse kategooriatesse kui topograafilisigi, v.a rahva järgi nimetatud genealoogilised seletused, mida vähemalt esimeses viies raamatus ei ole.

Genealoogiliste sõnaselgituste suurim grupp kuue näitega on mütoloogilise või ajaloolise sündmuse või tegude alusel saadud nimedest. Esimese raamatu kolmandas peatükis nimetab Livius Ascaniuse poja Silviuse nime tekkepõhjuseks tolle sünnipaika: *Silvius deinde regnat, Ascanii filius, casu quodam in silvis natus.* („Seejärel valitses Silvius¹⁴, Ascaniuse poeg, kes oli juhtumisi sündinud metsas.”, 1.3.6).

Esimese raamatu 49. peatükis põhjendab Livius Lucius Tarquiniusele antud lisanime *Superbus* tema tegudega, sh äia matmata jätmisega:

¹³ Varro de Lingua Latina 5.181 järgi on tuletus vastupidine – *tributus a tribubus*

¹⁴ Silvius – sõnast silva, ae - mets

inde L. Tarquinius regnare occepit, cui Superbo cognomen facta indiderunt, quia socerum gener sepultura prohibuit, Romulum quoque insepultum perisse dictitans, primoresque patrum, quos Servi rebus favisse credebat, interfecit;

(„Siis hakkas valitsema Lucius Tarquinius, kellele teod andsid lisanime Superbus¹⁵, kuna väimehena ei lubanud ta äia matta, väites, et ka Romulus hukkus matmata, ja tappis patriitsidest silmapaistvaimad, keda uskus Servuse tegusid olnud pooldanud;”, 1.49.1–2).

Teise raamatu esimene sündmusel põhinev näide on kaheksandas peatükis, kus Livius räägib konsul Publius Valeriusele omistatud lisanimest: *latae deinde leges, non solum quae regni suspicione consulem absolvent, sed quae adeo in contrarium verterent ut popularem etiam facerent. inde cognomen factum Publicolae est.* („Siis pandi ette seadused, mis mitte ainult ei vabastanud konsulit kuningavõimu kahtlusest, vaid mis koguni niivõrd vastupidiseks pöörasid, nii et ta muutus populaarseks. Siis sai ta lisanime Publicola¹⁶.”, 2.8.1).

Teise raamatu 13. peatükis põhjendab Livius Gaius Muciuse lisanime: *Mucium dimissum, cui postea Scaevolae a clade dextrae manus cognomen inditum,*[...] („Muciuse vabastamisele, kellele pärast anti lisanimi Scaevola¹⁷ parema käe kaotuse tõttu,[...]”, 2.13.1).

Kolmanda raamatu kahest sõnaselgitusest on üks genealoogiline, nimelt 65. peatükis kirjeldatakse Lucius Treboniuse lisanime Asper ja selle saamise põhjuseid, võttes tema patriitsivastasuse kokku sõnadega: *insectandisque patribus, unde Aspero etiam inditum est cognomen, tribunatum gessit.* („Ja ta veetis tribuuniameti patriitse taga kiusates, millest ta sai ka lisanime Asper¹⁸.”, 3.65.4).

Viimane sündmusel põhinev genealoogiline näide pärineb neljanda raamatu 29. peatükist, kus Livius arutleb selle üle, kes andis käsu oma poeg tappa, kas Postumius ise või Manlius, ja toob ühe tõendusena välja Manliuse lisanime: *imperioso quoque Manlio cognomen inditum; Postumius nulla tristi nota est insignitus.* („Ja Manliusele oli antud lisanimi Imperiosus¹⁹; Postumius pole märgitud ühegi sünge tähisega.”, 4.29.7).

¹⁵ Superbus – ülev, suurepärase, aga ka ülbe, jultunud

¹⁶ Publicola – rahva poolt austatud

¹⁷ Scaevola – vasakukäeline

¹⁸ Asper – karm, range, torkiv

¹⁹ Imperiosus – võimukas, käskiv

Kolme näitega on suuruselt teisel kohal isiku või jumala nime järgi tuletatud mõisted. Esimese raamatu kolmandas peatükis käsitleb Livius lausa kahte isikunimel põhinevat genealoogilist sõnaselgitust, põhjendades esmalt Juliuste suguvõsa nime päritolu Ascaniuse rööpnime Julusega: [...] *hicine fuerit Ascanius an maior quam hic, [...] quem Iulum eundem Iulia gens auctorem nominis sui nuncupat.* („[...] kas see oli see Ascanius või temast vanem Ascanius, [...] keda Juliuste suguvõsa nimetab Julusena oma nime esiisana.”, 1.3.2).

Teises näites samast peatükist jätkab Livius Ascaniuse soost kuningate üles lugemist ja esitab etümoloogia albalaste teise nimetuse kohta: *is Aeneam Silvium creat; is deinde Latinum Silvium. ab eo coloniae aliquot deductae, Prisci Latini appellati.* („Temast sündis Aeneas Silvius, tollest omakorda Latinus Silvius. Too rajas mitu kolooniat ja andis nime vanadele latiinidele.”, 1.3.6).

Teise raamatu 16. peatükis kirjutab Livius Appius Claudiuse põgenemisest Rooma ja tema juhitute nimetusest:

namque Attius Clausus, cui postea Appio Claudio fuit Romae nomen, cum pacis ipse auctor a turbatoribus belli premeretur nec par factioni esset, ab Inregillo, magna clientium comitatus manu, Romam transfugit. his civitas data agerque trans Anienem; vetus Claudia tribus additis postea novis tribulibus qui ex eo venirent agro appellati.

(„sest Attius Clausus, keda pärast tunti Roomas Appius Claudiuse nime all, ise rahu toetajana oli sõjale kihutajate poolt rõhutatud ega olnud võrdseks vastaseks mässule, läks Inregillusest Rooma suure toetajate hulga saatel. Neile anti kodakondsus ja maa teiselpool Aniot; neid, kes sellelt maalt olid tulnud, kutsuti vanaks Claudiuse hõimuks peale uute hõimukaaslaste juurde lisandumist.”, 2.16.4–5)

Kolm pärisnime esimesest raamatust kuuluvad ka olude, st sotsiaalse staatuse (vaesus, orjus), või isikuomaduste (rumalus või rumaluse matkimine) järgi nimetatute gruppi. Esimese neist on 34. peatükis, kus Livius kirjutab Egeriuse nime tagamaadest: [...] *puero post avi mortem in nullam sortem bonorum nato ab inopia Egerio inditum nomen.* („[...] poisile, kes sündis pärast vanaisa surma, saamata mingit osa ta varandusest pandi vaesuse tõttu nimeks Egerius²⁰.”, 1.34.3).

Pikemalt kirjutab Livius 39. peatükis tulevase kuninga Serviuse Tulliuse

²⁰ Egerius – verbist egeo, egere – vajama, puudust tundma

nimest (1.39.5–6), kuid võtab teiste ja enda arvamuse kokku sõnadega: *hic quacumque de causa tantus illi honos habitus credere prohibet serva natum eum parvumque ipsum servisse.* („Talle osaks saanud tohutu suur au, mis selle põhjuseks ka ei olnud, keelab uskumast, et ta oli orjatari laps või ise noorena orjuses.”, 1.39.5).

Viimane isikuomadustel põhinev nimi on 56. peatükis, kus Livius kirjeldab Brutuse kavalust kuninga ees: *ergo ex industria factus ad imitationem stultitiae, cum se suaeque praedae esse regi sineret, Bruti quoque haud abnuit cognomen, ut sub eius obtentu cognominis liberator ille populi Romani animus latens opperiretur tempora sua.* („Niisiis tegutses ta rumaluse matkimiseks innukalt, lastes endal ja oma varal olla kuninga saak ega keeldunud Brutuse²¹ lisanimest, et selle lisanime katte all oodata kavatsust varjates oma aega Rooma rahva vabastajana.”, 1.56.8).

Vähem seletusi, kõigest kaks, kuulub topograafilise üksuse järgi saadud nimede hulka. Esimene näide sellest tuleb esimese raamatu 13. peatükis, kus peale võitu sabiinide üle annab Romulus roomlaste ja sabiinide moodustatud ühisrahvale uue nime: *Ita geminata urbe, ut Sabinis tamen aliquid daretur, Quirites a Curibus appellati.* („Andmaks sabiinidele pärast linna kahekordistumist ka midagi, nimetati nad Curesse linna järgi kviriitideks.”, 1.13.5).

Teise raamatu 33. peatüki genealoogiline sõnaselgitus kirjeldab lisanime Coriolanus, mille teenis Gnaeus Marcius vapruste eest, mis ületas ka kuuldusi konsuli vaprustest, Corioli lahingus:

inde protinus Poluscam, item Volscorum, cepit; tum magna vi adortus est Coriolos. erat tum in castris inter primores iuvenum Cn.Marcus, adulescens et consilio et manu promptus, cui cognomen postea Coriolano fuit. [...] Ita fusi volsci Antiates, Corioli oppidum campum.

(„Seejärel otsekohe vallutas volskide linna Polusca; siis suure jõuga ründas Coriolit. Tollal oli sõjalaagris noorte juhtide seas Gnaeus Marcius, löögivalmis nõu ja käega nooruk, kel pärast oli lisanimi Coriolanus. [...] Nõnda aeti volskid põgenema Antiumist, vallutati Corioli linn.”, 2.33.5–9)

Genealoogiliste näidete hulgas erineb teistest ja on kategoriseerimatu näide esimese raamatu teises peatükis, kus Livius ei põhjenda latiinite nime mitte etümoloogiliselt

²¹ Brutus – nööri, rumal

eespool mainitud kuninga (ja Aenease äia) Latinusega, vaid etioloogiliselt Aenease poliitiliselt kaalutletud otsusega: *Aeneas, adversus tanti belli terrorem ut animos Aboriginum sibi conciliaret, nec sub eodem iure solum sed etiam nomine omnes essent, Latinos utramque gentem appellavit.* („Nii tohutu sõjahirmuga silmitsi seisev Aeneas nimetas selleks, et aborigeenide hinged enda poole võita ja et nad ei kuuluks mitte ainult ühe seaduse alla vaid ka ühe nime alla, mõlemad rahvad latiinideks.”, 1.2.4).

2.3.3. Institutsionaalsete mõistete etümoloogia ja etioloogia

Institutsionaalseid ehk institutsioone tähistavate sõnade etioloogilisi ja etümoloogilisi selgitusi on viie raamatu peale kokku 12, kusjuures varaseimad on alles esimese raamatu kaheksandas peatükis, mil Romulus hakkab Rooma linnaelu korraldama. Esimeses viies raamatus²² esinevaid institutsionaalseid sõnaselgitusi saab jagada ametinimetusteks (5) ja institutsioonide nimetusteks (7). Ka selle tüübi puhul saab rakendada eespool kasutatud etümoloogia aluse kategooriaid, kuid esimesest viienda raamatuni puuduvad rahva, sündmuse või mõne topograafilise üksuse alusel nime saanud näited.

Kuus institutsionaalset nimetust on tuletatud oludest või (isiku-)omadustest, kusjuures mitmel puhul on selleks lihtsalt „asja olemus” (*ab re*). Esimesed kaks näidet esinevad koos ja Livius põhjendab neis nimetusi isad (senaatorid) ja patriitsid: *Centum creat senatores[...]. patres certe ab honore, patriciique progenies eorum appellati.* („Ta valis sada senaatorit [...]. Teatavasti nimetati neid austusest isadeks ja nende järeltulijaid patriitsideks.”, 1.8.7).

Esimese raamatu 17. peatükis selgitab Livius ka sõna *interregnum* ilma seda lingvistiliselt analüüsimata, öeldes lihtsalt: *Id ab re, quod nunc quoque tenet nomen, interregnum appellatum.* („Asja olemuse järgi nimetati see *interregnum*iks, nimi, mis ka praeguseni püsib.”, 1.17.6).

Esimese raamatu viimane pelgalt tekkelugu kommenteeriv selgitus on 36. peatükis, kus Livius kirjutab Tarquinius Priscuse sõjaväesuurendusega tekkinud kolmest uuest väeüksusest *Ramnes Posteriores, Tities Posteriores* ja *Luceres Posteriores: [...] ad*

²² Esimeses neljas raamatus, viiendas ühtegi institutsionaalse sõna selgitust ei ole.

Ramnes, Titienses, Luceres, quas centurias Romulus scripserat, addere alias constituit [...] posteriores modo sub iisdem nominibus, qui additi erant, appellati sunt; quas nunc, quia geminatae sunt, sex vocant centurias. („[...] Ramnese, Titiese ja Lucerese tsentuuriatele, mille oli moodustanud Romulus, määras ta teised lisaks [...] Neid, kes olid lisatud, kutsuti sama nimega, ainult uuemateks, kuna nende arv kahekordistus, nimetati neid nüüd kuueks tsentuuriaks.”, 1.36.2–8).

Teise raamatu ainus institutsionaalne sõnaselgitus on teises peatükis, kus Livius kirjutab varem kuningate pärusmaaks olnud ohvritalituste läbiviimiseks valitud uuest ametimehest ja tema nime tuletusest: *et quia quaedam publica sacra per ipsos reges factitata erant, necubi regum desiderium esset, regem sacrificolum creant.* („Ja kuna mingeid avalikke pühasid talitusi olid läbi viinud kuningad ise, siis selleks, et kusagil ei tuntaks kuningatest puudust, valiti ohvripreester²³.”, 2.2.1).

Ainus kolmanda raamatu institutsionaalne sõnaselgitus neljandas peatükis näitab, kuidas Livius kasutab sõnade selgitamiseks ka sünonüüme: [...] *ad eum explendum Latini Hernicique et colonia Antium dare Quinctio subitarios milites—ita tum repentina auxilia appellabant—iussi.* („[...] selle täiendamiseks käskis latiiniidel, hernikutel ja Antiumi koloonial anda Quinctiusele kiiresti rekruteeritavaid sõdureid – nii kutsuti siis kiiresti värvatud abivägesid.”, 3.4.11)

Alles neljandas raamatus selgitab Livius lühidalt juba varasematestki raamatutest läbi käinud tsensoriametit: *censores ab re appellati sunt.* („Neid kutsuti tsensoriteks asja [st ameti] olemuse järgi.”, 4.8.7).

Nelja²⁴ institutsiooni nimetuse on aluseks mõne isiku või jumala nimi. Esimese raamatu üheksandas peatükis selgitab Romulus ka sabiinitaride röövi ajal pulma tähistava sõna pärimust: *unam longe ante alias specie ac pulchritudine insignem a globo Thalassii cuiusdam raptam ferunt, multisque sciscitantibus cuinam eam ferrent, identidem, ne quis violaret, Thalassio ferri clamitatum; inde nuptialem hanc vocem factam.* („Üht teiste seast välimuselt ja ilult silmapaistvat olevat röövinud kellegi Thalassiususe salk, ja paljude uurimisele, kellele teda viiakse, hüüti muudkui, selleks et ei vägivalletsetaks, et viiakse

²³ Rex sacrificolus – ohvripreester, kes viis läbi varem kuningate poolt läbi viidud talitusi

²⁴ Kui arvestaks ka väeüksuse *Luceres* nime selgituse etümoloogiaks, oleks selles tüübis kokku viis näidet.

Thalassius; sealt saadi sõna pulmade jaoks²⁵.”, 1.9.12).

Rohkem institutsionaalseid sõnaselgitusi on kogunenud esimese raamatu 13. peatükki, kus on neid lausa kolm, kõik isikupõhised. Esimene neist leidub kohe peale isade ja abikaasade vahelise sõja peatamist sabiinitaride poolt, kus Livius kirjutab: *ex bello tam tristi laeta repente pax cariores Sabinas viris ac parentibus et ante omnes Romulo ipsi fecit. itaque cum populum in curias triginta divideret, nomina earum curiis inposuit.* („Nõnda süngest sõjast saabunud rõõmustav rahu tegi sabiinitarid kallimaks nii meestele kui vanematele, aga eelkõige Romulusele endale. Ja nõnda, kui ta rahva 30 kuuriasse jagas, nimetas ta kuuriad naiste järgi.”, 1.13.6). Samas ei täpsusta Livius, mis nimed need olid.

Selle järel selgitab Livius samas peatükis kohe kolme näitena ka tsentuuriate nimede päritolu: *eodem tempore et centuriae tres equitum conscriptae sunt. Ramnenses ab Romulo, ab T. Tatio Titienses appellati, Lucerum nominis et originis causa incerta est.* („Samal ajal koostati ka kolm tsentuuriat ratsanikke. Ramnesed nimetati Romuluse järgi, Titised Titus Tatiuse järgi, Lucereste nime ja päritolu alus on ebaselge.”, 1.13.6). Livius tunnistab, et Lucerese nime päritolu on talle teadmata ja ei püüa seda kuidagi ise selgitada, seega ei saa seda lugeda ka isiku nimest tuletatud nimeks²⁶.

2.3.4. Sakraalsete mõistete etümoloogia ja etioloogia

Etioloogilisi ja etümoloogilisi sõnaselgitusi sakraal- ja religioonisfääri nähtuste või jumalate kohta on ainult neli, kõik esimeses raamatus, sealhulgas kolm neist on Jupiteri lisanimede kohta. Leitud sakraalsed sõnaselgitused langevad kõik ühte rühma – sündmuse alusel nimetatute hulka.

Esimene sakraalne näide on kümnendas peatükis, kus Romulus on võitnud Caenina vägesid ja vaenlase tapetud pealiku relvi kandes (*fero, tuli, latum, ferre* – 'kandma') määrab piirid ja rajab sõjasaakide toomise traditsiooni:

[...] spolia ducis hostium caesi suspensa fabricate ad id apte ferculo gerens in Capitolium escendit [...] “Iuppiter Feretri” inquit, “haec tibi victor Romulus rex regia arma fero, templumque his regionibus quas modo animo metatus sum dedico sedem opimis spoliis, quae regibus ducibusque hostium caesis me

²⁵ Thalassius – pulmaõnnitlus, mida kasutati just pruutide õnnitlemiseks

²⁶ Varasemas Rooma antikvaarses kirjanduses oli *Luceres* isikunimest tulnud nimi, mida seostati nimega *Lucumo* (vt Varro *De lingua Latina* 5.55).

auctorem sequentes posterius ferent.”

(„[...] kandes vaenlase tapetud juhi relvi pea kohal selleks valmistatud raamil [...] Ta ütles: „Jupiter Feretrius²⁷, Need kuninglikud relvad toon mina, võidukas kuningas Romulus, sulle ning pühendan templi nendes piirides, mille olen äsja määranud, selleks, et sellest saaks koht rikkalikule sõjasaagile, mida järeltulevad põlved toovad minu algatust järgides pärast vaenlase kuningate ja väepealike tapmist.”, 1.10.5–6).

Järgmine näide on 12. peatükis, milles Romulus palub Jupiter Statorilt abi andmaks roomlastele julgust vaenlasele vastu seista (*sto, statui, statum, stare* – 'seisma'):

at tu, pater deum hominumque, hinc saltem arce hostes, deme terrorem Romanis fugamque foedam siste! [6] hic ego tibi templum Statori Iovi, quod monumentum sit posteris tua praesenti ope servatam urbem esse, voveo.” [...] *“hinc” inquit, “Romani, Iuppiter optimus maximus resistere atque iterare pugnam iubet.” restitit Romani tamquam caelesti voce iussi.*

(„ „Kuid sina, jumalate ja inimeste isa, vähemalt siinsest kantsist hoia vaenlased, võtta roomlastelt hirm ja peata koletu põgenemine! Siia ma sulle, Jupiter Stator²⁸, vannun, et rajan templi, mis saab järeltulevatele põlvedele mälestusmärgiks sinu võimsa abiga päästetud linnast.” [...] „Roomlased, siin käsib parim ja suurim Jupiter teil peatuda ja lahingut jätkata.” Roomlased peatusid justkui taevase häälega kästult.”, 1.12.5–7)

Kolmas näide Jupiteri lisanimest on 20. peatükis, milles Numa Pompilius rajab erinevaid sakraalameteid ja -hooneid, nende hulgas ka Jupiterile: [...] *quaeque prodigia fulminibus aliove quo visu missa susciperentur atque curarentur. ad ea elicienda ex mentibus divinis Iovi Elicio aram in Aventino dicavit deumque consuluit auguriis, quae suscipienda essent.* („[...] ning et tuntaks ära ja täidetaks neid endeid, mida saadetakse meile näha kas välgunooltega või mõnel muul viisil. Et neid [endeid] jumalate meeltest esile meelitada, pühendas ta Jupiter Eliciusel²⁹ altari Aventinusel ja pidas linnuennete abil jumalaga nõu, mida tuleks ette võtta.”, 1.20.7).

Viimane sakraalsesse sfääri kuuluv näide käsitleb 44. peatükis tsensuse lõpupühitsust *lustrumit*: *ibi instructum exercitum omnem suovetaurilibus lustravit; idque conditum lustrum appellatum, quia is censendo finis factus est.* („Seal kogu ritta seatud sõjaväe puhastamiseks tõi ta lepitushovriks sea, lamba ja härja. Seda nimetati lõpetavaks *lustrumiks*³⁰, sest seda tehti tsensuse lõpus.”, 1.44.2).

²⁷ Feretrius - kandja

²⁸ Stator – seiskaja, kaitsja

²⁹ Elicius – esilekutsuja, manaja

³⁰ Lustrum oli puhastus- või lepitushover, mille korraldasid tsensurid iga viie aasta järel oma ametiaja

2.3.5. Õiguslaste mõistete etümoloogia ja etioloogia

Etioloogilisi ja etümoloogilisi sõnaselgitusi õigusterminite kohta pole esimeses, kolmandas ja viiendas raamatus ühtegi, ainsad näited on teisest ja neljandast raamatust. Näidete puudumine kolmandast raamatust on üllatav, arvestades, et just selles raamatus kirjeldatakse roomlaste esimest seadusteksti – 12 tahvli seadusi. Viie raamatu õiguslased näited jagunevad isikute nimede ja sündmuste alusel nimetatuteks.

Isikunimede aluselisi sõnaselgitusi õiguslastele terminitele on viie raamatu peale kaks. Esimene neist on teise raamatu viiendas peatükis, kus Livius toob välja riigireetmisplaanidest teavitanud orja Vindicio tasu: [...] *praemium indici pecunia ex aerario, libertas et civitas data. ille primum dicitur vindicta liberatus. quidam vindictae quoque nomen tractum ab illo putant; Vindicio ipsi nomen fuisse.* („Tasuks anti kaebajale raha riigikassast, vabadus ja kodakondsus. Öeldakse, et ta oli esimene, kelle vabastas *vindicta*³¹. Mõned arvavad, et *vindicta* nimetuski tuli temalt; ta nimi olnud Vindicio.”, 2.5.9–10). Varro selle sõna etümoloogiat pole käsitlenud.

Teine isikunimel põhinev õiguslane sõnaseletus leidub neljanda raamatu 29. peatükis, kus lisaks eespool mainitud geneoloogilisele näitele Manlius Imperiosuse nime päritolu kohta toob Livius tõendiks sellele, et käsu poeg tappa andis just Manlius, ka käsu enda nimetuse: *et argumento est, quod imperia Manliana, non Postumiana appellata sunt, cum qui prior auctor tam saevi exempli foret, occupaturus insignem titulum crudelitatis fuerit.* („Ja tõendiks on, et neid kutsutakse Manliuse korraldusteks, mitte Postumiuse omadeks, sest vaid selle kohta oleks kasutusele võetud märkimisväärselt julm tiitel, kes olnuks enne nii koletuks eeskujuks.”, 4.29.6).

Teise raamatu 14. peatükis kirjeldab Livius Porsinna kuninga andamit roomlastele ja põhjendab seda nime sündmuse põhjal:

huic tam pacatae profectioni ab urbe regis Etrusci abhorrens mos traditus ab antiquis usque ad nostram aetatem inter cetera sollemnia manet, bona Porsinnae regis vendendi. [...] bonaque Porsinnae appellata, gratiam muneris magis significante titulo quam auctionem fortunae regiae quae ne in potestate quidem populi Romani esset.

(„See nii rahulik Etruski kuninga Roomast lahkumine on vastuolus kombega, mis kõigi teiste tavade hulgas on edasi antud muistsest ajast meie ajani –

---

lõpul.

³¹ Vindicta – vabastamisekepp, millega preetor vabastatavat orja vabastamise märgiks puudutas.

Porsinna kuninga saagi müümine. [...] ja [seda] on nimetatud Porsinna saagiks, märkides väljendiga pigem tänu kingi eest kui kuninga vara müüki, mis kindlasti polnudki Rooma rahva käsutuses.”, 2.14.1–4)

2.3.6. Kronograafiliste mõistete etümoloogia ja etioloogia

Kronograafilisi ehk ajaperioode tähistavate sõnade selgitusi on viie raamatu peale kõigest kaks, mõlemad liigitatavad olemuse põhjal nimetatuteks ja need esinevad koos esimese raamatu 19. peatükis, kus kirjeldatakse kuningas Numa Pompiliuse suuri tegusid Roomas: *idem nefastos dies fastosque fecit, quia aliquando nihil cum populo agi utile futurum erat.* („Samuti seadis ta sisse lubatud ja lubamatud päevad, sest mõnikord võis tulevikus osutuda vajalikuks rahvakoosolekuid mitte lubada.”, 1.19.7).

Selle tüpoloogia põhjal on näha järgmist:

1. Livius käsitleb eranditult nimisõnade ja väljendite etümoloogiat, kordagi ei selgita ta ühegi omadussõna, määrsõna või tegusõna tuletuskäiku. Varasem ja hilisem antikvaarne ja leksikograafiline traditsioon (nt Varro ja Festus) selgitas ka verbide ja omadussõnade päritolu.
2. Kuigi Liviuse analüüsitud sõnad on laia variatiivsusega – ta kirjeldab nii lihtsõnu, liitsõnu, tuletisi (nt *patricii* < *pater* + tuletusliide *-icio*) kui ka väljendeid –, siis sisuliselt ei ole nende hulgas igapäevast ega privaatsfääriga seotud põhisõnavara, vaid kirjeldatud on spetsiifiliselt ühiskondlikku ellu puutavaid sõnu ja väljendeid, sealhulgas eelkõige nimesid.
3. Livius kirjeldab ladina keele omasõnavara, mitte gretsisme ega teistest itali keeltest pärit laensõnu, ainult harva üksikuid kreeka või etruski päritolu nimesid. Samuti ei käsitle ta arhaismide päritolu.

3. Etümoloogiate ja etioloogiate esitusvormid

Nagu eelmise peatüki süstemaatilisest tüpoloogilisest analüüsist võib näha, ei ole kõik etümoloogilised ja etioloogilised sõnaselgitused moodustatud ühe konstruktsiooni järgi. Seetõttu on käesoleva peatüki eesmärgiks leida, milliseid erinevaid etümoloogiate esitusvorme Livius teose esimeses viies raamatus leidub. Vaatlen esitusvorme samade tüüpide kaupa, mis olid eelmises peatükis.

3.1. Etümoloogiate ja etioloogiate esitusvormid topograafiliste mõistete selgitamisel

Livius kasutab topograafiliste mõistete päritolu selgituste esitamiseks väljenduslikus plaanis viit eri tüüpi.

I. Esimese tüübi moodustavad antikvaaridele ja antiiksetele etümoloogialeksikonidele sarnased vormellikus stiilis lühikesed sõnaselgitused, mille puhul:

- a) etümoloogia aluseks olev sõna on sama sõnatüvega kui tuletatud sõna,
- b) nende sõnade seost märgib eessõna *a(b)*,
- c) seost täiendab nimetamist väljendav tegusõna *vocare, appellare* vms.

Nt *Hadriaticum ab Hatria vocavere* (5.33.7); *A Pallanteo [...] Palatium montem appellatum* (1.5.1); *Capuam ab duce eorum Capye vel [...] a campestri agro appellatam* (4.37.1); [...] *partes eas tribus appellavit, [...] ab tributo* (1.43.13).

II. Teiseks väljendusvõimaluseks on seletatava sõna tuletusaluse jaoks sünonüümide või perifraaside kasutamine, kusjuures süntaktiline konstruktsioon "miski nimetatakse millegi alusel/järgi" (*ab*+nimetamist väljendav tegusõna) on säilinud: *ab situ porrectae in dorso urbis Longa Alba appellata* (1.3.3); *Aeneas ab nomine uxoris Lavinium appellat* (1.1.10) jt.

III. Kolmanda võimalusena jätab Livius üldse täpsustamata nii tuletusaluse kui ka

resultaadi, eeldades lugeja enda taustateadmisi või tähelepanelikkust eelnevalt kirjutatu suhtes. Nt *Is [=Aventinus] sepultus in eo colle, qui nunc pars Romanae est urbis, cognomen colli fecit (collis=Aventinus) (1.3.9) või condita urbs (=Roma) conditoris (=Romulus) nomine appellata (1.7.3)*. Kahe eelnenud leksikonikirjele sarnaneva tüübiga võrreldes on siin etümoloogia mõistmiseks vajalik teada varasemat konteksti. Ainuke püsiv element on nimetamist väljendav tegusõna. Etümoloogia esitusviis lähtub siin pigem ajaloo- ja keeleproosa, s.t seotud tekstiga žanri eeldustest, kui etümoloogialeksikonide sidumata kujul esitatud üksiksissekannetest.

IV. Neljanda esitustüübina on eristatav lühikese etioloogilise elemendiga etümoloogia, mille puhul sama sõnatüve ei korrata, nt *Tiberinus, qui in traiectu albulae amnis submersus celebre ad posteros nomen flumini dedit (1.3.8) ja hoc spatium, quod neque habitari neque arari fas erat, non magis quod post murum esset quam quod murus post id, pomerium Romani appellarunt (1.44.5) jt*. Enamjaolt on lühipõhjendus täiendkõrvallause või põhjuskõrvallause kujul, mis asendab eelmiste tüüpide *a(b)*+ablatiiv konstruktsiooni. Nimetamist väljendav verb on ka siin oluliseks komponendiks.

V. Viienda tüübina leidub kohanimedega etümoloogiate hulgas pikema tekkepõhjuseid käsitleva narratiivina esitatud selgitus, mis on reeglina loo lõpuosas kokku võetud nimetamist väljendava verbi ning selgitatud pärisnimega, nt *movet feroci iuveni animum conploratio sororis in victoria sua tantoque gaudio publico. stricto itaque gladio simul verbis increpans transfigit puellam.[...] is quibusdam piacularibus sacrificiis factis, quae deinde genti Horatiae tradita sunt, transmisso per viam tigillo capite adoperto velut sub iugum misit iuvenem. id hodie quoque publice semper reffectum manet: sororium tigillum vocant (1.26.2–13)*. Sellise selgitustüübi puhul on laiendatud just tuletusaluse osa, mis leksikoni tüüpi etümoloogiate esitusviisi korral piirdub konstruktsiooniga *a(b)*+ablatiiv. Ka seda tüüpi esitusviis lähtub pigem ajaloo- ja keeleproosa, st seotud tekstiga žanri eeldustest, kui etümoloogialeksikonide sidumata kujul esitatud üksiksissekannetest.

3.2. Etümoloogiate ja etioloogiate esitusvormid genealoogiliste mõistete selgitamisel

Genealoogilised nimed ja nimetused on esindatud sama viie vormiga, mis topograafilisedki.

I. Genealoogiliste sõnaselgituste seas kasutab Livius paaril korral antikvaaridele tüüpilist vormellikku lausekonstruktsiooni, nt *Quirites a Curibus appellati* (1.13.5); *ab eo [=Latinus] [...] Prisci Latini appellati* (1.3.6).

II. Topograafilisest sõnaselgitustest enam väljendub Livius genealoogiliste sõnaselgituste juures sünonüümidega, osades on säilinud ka *a(b)+ablatiiv* konstruktsioon, nt *Scaevolae a clade dextrae manus cognomen inditum* (2.13.1); *nato ab inopia Egerio inditum nomen* (1.34.3). Viimase näite puhul võib sünonüümide kasutusel oletada ka sõnamängulist funktsiooni, eriti kuna sama etümoloogiat teised Rooma antikvaarid ei vii sellisel kujul kokku.

III. Genealoogilisigi sõnu seletades jätab Livius mõnel puhul mainimata tuletusaluse, nt *Aeneas [...] Latinos utramque gentem appellavit* (1.2.4), või eeldab lugeja tähelepanelikkust, nt *imperioso quoque Manlio cognomen inditum* (4.29.6); *vetus Claudia tribus additis postea novis tribulibus qui ex eo venirent agro appellati* (2.16.5).

IV. Livius esitab genealoogilisi nimeetümoloogiaid lühikese etioloogilise selgitusega, nt *cui Superbo cognomen facta indiderunt, quia socerum gener sepultura prohibuit [...] primoresque patrum [...] interfecit* (1.49.1–2); *insectandisque patribus, unde Aspero etiam inditum est cognomen* (3.65.3); *ergo ex industria factus ad imitationem stultitiae, cum se suaeque praedae esse regi sineret, Bruti quoque haud abnuit cognomen* (1.56.8). Viimases näites mängib tähtsat osa ka sünonüümne väljendus (*stultitia* ja *brutus*), mis lisab ka sõnamängulisust.

V. Viimaks ei puudu genealoogiliste nimeselgituste hulgast ka paar pikemat tekkepõhjuseid käsitlevat narratiivi, nt *hic quacumque de causa tantus illi honos habitus credere prohibet serva natum eum parvumque ipsum servisse* (1.39.5), millele järgneb Livius pikem selgitus Serviuse tõenäolisemast päritolust. Seejuures kasutab ta siiski sama sõnatüve *servitio* ja *serva*. Samamoodi pikemalt kirjeldab Livius lahingus saadud lisanime

Coriolanus, milles lühikesele etioloogilisele sissejuhatusele – *tum magna vi adortus est Coriolos. erat tum in castris inter primores iuvenum Cn. Marcius, adulescens et consilio et manu promptus, cui cognomen postea Coriolano fuit.*(2.33.5) – järgneb pikem lahingukirjeldus.

3.3. Etümoloogiate ja etioloogiate esitusvormid institutsionaalsete mõistete selgitamisel

Ka institutsionaalsete sõnaselgituste esitusel tuleb esile viis tüüpi, kuid nende seas puudub lühikese etioloogilise elemendiga selgitus. Seda asendab täiesti ainulaadselt kirjeldus *ab re* ehk „asja enda alusel”.

I. Institutsionaalsete sõnaselgituste puhul kasutab Livius mõne näite puhul antikvaarset, etümoloogialeksikonilaadset sõnaseletusstiili, nt *Ramnenses ab Romulo, ab T. Tatio Titienses appellati* (1.13.8); ; *publica sacra per ipsos reges factitata erant [...] regem sacrificolum creant* (2.2.1), ja tunnistab vajadusel isegi teadmatust, nt *Lucerum nominis et originis causa incerta est* (1.13.8).

II. Samas selgitab Livius institutsioonide nimetusi ka sünonüümide abil, kasutades *a(b)*–konstruktsiooni ja nimetamist väljendavat verbi, nt *patres certe ab honore patriciique progenies eorum appellati appellati* (1.8.7); *subitarios milites—ita tum repentina auxilia appellabant* (3.4.11).

III. Taaskord seletab Livius ka tuletuse alust ja isegi objekti täpsustamata, nt *itaque cum populum in curias triginta divideret, nomina earum curiis inposuit* (1.13.6); *posteriores modo sub iisdem nominibus, qui additi erant, appellati sunt* (1.36.8). Ainuke etioloogilisele mõttekäigule viitav element on nimetamist väljendav verb.

V.³² Institutsionaalsetest sõnaselgitustest üks on pikema etioloogilise narratiiviga, ehkki süntaktiliselt on lugu paigutatud ühte lausesse: *unam longe ante alias specie ac pulchritudine insignem a globo Thalassii cuiusdam raptam ferunt, multisque sciscitantibus cuinam eam ferrent, identidem, ne quis violaret, Thalassio ferri clamitatum; inde nuptialem hanc vocem factam* (1.9.12).

³² Siin ja edaspidi järgin peatükis 3.1 esitatud numeratsiooni, jättes siin puuduva vormi (IV) vahele

VI. Institutsioonide nimetuste päritolu selgituste juures on kõige märkimisväärsem tüüp „asja olemusest” lähtuvalt, mida Livius kasutab ainult institutsionaalsete sõnaselgituste juures: *Id ab re [...] interregnum appellatum* (1.17.5); *censores ab re appellati sunt* (4.8.7). Kuna sellist selgitusviisi ei esine Varro ega Festuse etümoloogiakäsitlustes, ei saa Livius sellist seletustüüpi säilinud tekstide põhjal siduda Rooma antikvaaride ja leksikograafide traditsioonidega.

3.4. Etümoloogiate ja etioloogiate esitusvormid sakraalsete ja religioossete mõistete selgitamisel

Kõik neli sakraalset leidu on selgitusviisilt sarnased ja kasutavad selleks ainult kahte eri vormi.

IV. Üks näidetest kasutab seletamiseks lühemat etioloogilist elementi, kus on kasutatud ka samatüvelist verbi: *ibi instructum exercitum omnem suovetaurilibus lustravit; idque conditum lustrum appellatum, quia is censendo finis factus est* (1.44.2).

V. Sõnaselgitustest kolm on väljendatud pikema narratiivina ja seda eelkõige samatüveliste või samatähenduslike sõnade kordava kuhjamise kaudu: *Iuppiter Feretrius – gerens, ferculus, fero, ferent* (1.10.5–6); *Iuppiter Stator – siste, resistere, resistere* (1.12.5–7); *Iuppiter Elicius – elicienda* (1.20.7) (vt. täpsemalt lk 34–35). Oma samatüveliste ja -tähenduslike sõnade rohkusega sarnanevad Jupiter Feretriuse ja Statori selgitused juba sõnamängudele (vt ptk 1.2).

3.5. Etümoloogiate ja etioloogiate esitusvormid õigusalaste mõistete selgitamisel

Kolme õigusalase termini selgitamiseks on Livius kasutanud ka kolme erinevat esitusvormi.

I. Livius on kasutanud ühel korral etümoloogialeksikoni laadset konstruktsiooni:

quidam vindictae quoque nomen tractum ab illo putant; Vindicio ipsi nomen fuisse (2.5.9).

IV. Teise mõiste selgitamiseks kasutab ta lühemat etioloogilist põhjendust: *et argumento est, quod imperia Manliana, non Postumiana appellata sunt, cum qui prior auctor tam saevi exempli foret, occupaturus insignem titulum crudelitatis fuerit* (4.29.6).

V. Viimaks kasutab Livius ka siin pikemat lugu nimetuse tekkepõhjuste selgitamiseks: *huic tam pacatae profectio ab urbe regis Etrusci abhorrens mos traditus ab antiquis usque ad nostram aetatem inter cetera sollemnia manet bona Porsinnae regis vendendi. [2] cuius originem moris necesse est aut inter bellum natam esse neque omissam in pace, aut a mitiore crevisse principio quam hic prae se ferat titulus bona hostiliter vendendi. [3] proximum vero est ex iis quae traduntur Porsinnam discedentem ab Ianiculo castra opulenta convecto ex propinquis ac fertilibus Etruriae arvis commeatu Romanis dono dedisse, inopi tum urbe ab longinqua obsidione; [4] ea deinde, ne populo immisso diriperentur hostiliter, venisse, bonaque Porsinnae appellata, gratiam muneris magis significante titulo quam auctionem fortunae regiae quae ne in potestate quidem populi Romani esset.* (2.14.1–4)

3.6. Etümoloogiate ja etioloogiate esitusvormid kronograafiliste mõistete selgitamisel

Kaht kõrvuti esitatud kronograafilist näidet esitab Livius etioloogilise lühiselgituse abil: *idem nefastos dies fastosque fecit, quia aliquando nihil cum populo agi utile futurum erat* (1.19.7). Selgitus sarnaneb genealoogilisele näitele, milles Livius põhjendab üldnimetust latiiniid: *Aeneas, adversus tanti belli terrorem ut animos Aboriginum sibi conciliaret, nec sub eodem iure solum sed etiam nomine omnes essent, Latinos utramque gentem appellavit.* (1.2.4). Kummagi näite puhul ei ole põhjendatud ega selgitatud sõnavalikut, ainult nende loomise fakti.

Võrreldes kuut leitud etümoloogiate esinemisvormi Liviuse teoses, jagunevad need kaheks: I–II ja VI esitusvormi puhul domineerib etümoloogiatel õpetlik funktsioon, neis demonstreerib Livius valdavalt enda teadmisi ning need sarnanevad esitusvormilt antikvaaride ja etümoloogide traditsioonidele; III–V esitusvormis kirjutatud sõnaselgituste puhul on tähtsam mõistega seotud põhjendav lugu, neil on retooriline ja meelelahutuslik funktsioon ning need sarnanevad ilukirjanduslikumates žanrides esitatud etümoloogiatele (vt ptk 1.2). Kuigi III–V grupi näited edastavad sama sisu, siis esitusvormilt on need tugevamini kohandunud ajaloožanri eesmärkidega – nad üksnes ei õpeta, vaid räägivad eelkõige lugu.

Kokkuvõte

Käesoleva magistritöö eesmärgiks oli kaardistada Livius etioloogi ja etümoloogina Rooma varaseima ajaloo käsitlemisel ning vaadelda, kuidas ta etioloogiaid ja etümoloogiaid esitab ja mis teemavaldkondadega seoses ta neid kasutab. Kaardistades sõnaselgituste esinemust esimeses viies raamatus joonistus välja selge erinevus esimese ja teise ning ülejäänud kolme vaadeldud raamatu vahel – kui esimese ja teise raamatu esimese veerandi puhul on sõnaselgituste esinemus küllaltki stabiilne, üllatades vaid paari eriti etümoloogiarohke peatükiga, siis kolmandas, neljandas ja viiendas raamatus esinevad kõigest üksikud, pigem juhuslikult leiduvad sõnaselgitused.

Liviuse esimese viie „Ab urbe condita” raamatu 56 sõnaselgitust on jagunenud kuude temaatilisse kategooriasse, millest enim on esindatud just kohanimede päritolu kirjeldavaid topograafilisi (21), rahvaste ja isikunimede päritolu kirjeldavaid geneoloogilisi (15) ja erinevate institutsioonide nimesid selgitavaid institutsionaalseid näiteid (11). Vähem selgitusi jaotub õigusalasesse (4), sakraalsesse ja religioossesse (3) ning ajaperioodidega seotud kronograafilisse alltüüpi (2). Esitatud etioloogiatest ja etümoloogiatest enim on tuletusaluseks kas isiku (või jumala) nimi või siis ajalooline või mütoloogiline sündmus.

Samas on sõnad, mida Livius selgitab, sõnamoodustuse aspektist laia variatiivsusega – ta selgitab nii lihtsõnu, lihtsõnu, tuletisi, pärisnimesid kui ka fraase –, aga sisuliselt ei ole nende hulgas põhisõnavara ega igapäevast sõnavara, vaid sõnad, mis kirjeldavad spetsiifiliselt ühiskonnaelu teatud kategooriaid, sealhulgas eelkõige nimesid (üle poole näidetest). Lihtsõnade (nt *ensor*, *tribus*, *vindicta*), lihtsõnade (nt *interregnum*) ja tuletiste (nt *patricius*) etümoloogiaid on siiski proportsionaalselt oluliselt vähem võrreldes väljendite ja pärisnimede päritolu ja tekkepõhjuste käsitlemisega. Sellest võib järeldada, et Livius ei huvitu nii väga oma panuse andmisest etümoloogiasse kui süstemaatilise keeleuurimise harusse, vaid ainult Rooma ajaloo seotud pärisnimede ja väljendite käsitlemisest.

Kõigist sõnaselgitustest vaid veerandi puhul lisab Livius omapoolse sissejuhatava või kokkuvõtva kommentaari. Ka kommenteerivate väljendite puhul, mis kinnitavad traditsiooni või on selle suhtes kriitilised, esitavad mitu varianti, Liviuse enda arvamust või

kõhklust, on näha suurt variatiivsust nii sõnatüvede kui lausekonstruktsioonide hulgas.

Etümolooilis-etüoloogiliste sõnaselgituste esitamiseks kasutab Livius erinevaid esitustüüpe alates etümolooialeksikonidele omasest konstruktsioonist (*a(b)*+ ablatiiv+ ütlemit, nimetamist või tuletamist väljendav tegusõna), sünonüümide või „asja olemuse” (*ab re*) kaudu selgitamisest, kuni lühema või pikema etüoloogilise selgituseni ja koguni tuletusaluse või ka selgitatava sõna kasutamata jätmiseni, sundides lugejat ise pingutama ja implitsiitset selgitust mõistma. Tüüpkonstruktsiooni *a(b)* + ablatiiv + ütlemit, nimetamist või tuletamist väljendav tegusõna kasutab Livius rohkem varasemates raamatutes ja liigub sellistelt etümolooilistelt selgitustelt pigem pikemate etüoloogilistemate seletuste poole.

Käesoleva töö sissejuhatustes esitatud hüpotees, et Livius käsitleb mõisteid pigem etümolooigi kui etüoloogina, ja et ta toetub varasemate antikvaaride tööle nii etümolooigia tüüpide kui ka sisu osas, loobudes nende vormellikust esitusest, osutus osaliselt tõseks. Ehkki paljude näidete puhul on raske kindlalt piiritleda, kas tegu on etümolooigia või etüoloogiaga, esitab Livius tõesti enam pigem etümolooigilisi või etümolooigilise elemendiga sõnaselgitusi ning puhtalt etüoloogilisi selgitusi on vähem. Ka sõnaseletuste tüübid ja sisu vastavad suures osas antikvaaride omadele, kuid vormellikust esitusest Livius siiski täielikult ei loobu. Teine esitatud hüpotees, et etümolooigiliste selgituste hulk ja esitusviis muutuvad teose käigus, osutus tõseks – enam selgitusi kuhjub just esimesse raamatusse ja teise raamatu esimesse veerandisse, mil esineb suuremas ulatuses ka etümolooigiate esitamist lühivormelina. Alles hilisemates raamatutes asendub see harvemate, kuid pikemate etüoloogiliste selgitustega.

Etümolooigiate käsitlejana on Liviusele tähtsaimaks kriteeriumiks sõna päritolu tõesus (*verum*) ja kindlus (*certum*). Etümolooigiatega seoses puudutab Livius mõnikord ka sõnade püsivuse ja kaduvuse probleemi (*quod nunc quoque tenet nomen vs cum re nomen quoque vetustate abolevit*), kuid pikemaid keelealaseid mõtisklusi ega seisukohavõtte *Ab Urbe condita* avaraamatutes leida ei õnnestunud.

Tehtud analüüs ajendab edaspidi uurima ühelt poolt Liviuse ajaloooteose ülejäänud säilinud raamatutes leiduvaid etümolooigilisi ja etüoloogilisi selgitusi, teiselt poolt aga süvenema esitatud sõnaselgituste funktsioonidesse ning võrdlema neid teiste ajaloooproosa ja ajaloolis-mütoloogilise eepika autorite etümolooiakäsitlusega.

Summary

This thesis studies the etymological and aetiological explanations of words in Titus Livius' (64/59 BC – 17 AD) *Ab urbe condita* books I–V (ca. 27–25 BC). The subject of the thesis was chosen on account of the scarcity of research on this issue and its topicality due to the upcoming 2000th anniversary of Livy's death.

The aims of this thesis are to map, describe and analyse how and in relation to what topics does Livy use etymological and aetiological explanations of words, names and phrases in the first five books of *Ab urbe condita*. Is there a clear line between his etymologies and aetiologies? Does Livy follow the example of delivery of etymologies set by earlier antiquarians? How much does he use etymologies and aetiologies and how does he present them?

The hypothesis is that Livy is more of an etymologist than an aetiologist and that he draws on the works of earlier antiquarians in the types and contents of his etymologies, while foregoing their formulaic delivery. Another hypothesis is that the amount and manner of delivery change in the course of the five books and depend on the remoteness of time described.

After an overview of ancient tradition of etymology and aetiology in the first chapter, the second chapter deals with the explanations of words and the dynamics of their incidences. The explanations are abundant in the first book (36) and the second book (10), but show a clear decline after the first quarter of the second book, with only two in the third book, five in the fourth and three in the fifth. The explanations are especially plenty during the period before the kings (total of nine explanations, six in the 3rd chapter), the reign of Romulus (total of twelve, five in the 13th chapter), the reign of Servius Tullius (total of five). Nine of the ten explanations in the second book occur already in the first sixteen chapters of the book. The explanations in the rest of the books are few and far between and seem to occur more at random.

The second chapter then takes a closer look at the introductory and concluding comments Livy offers to explanations. These comments occur only with a quarter of the explanations and are either affirmative or critical of an etymological tradition, present

different traditions, Livy's own opinion or doubts about their veracity or a mixture of these categories. The comments show great variability both in the word stems and constructions.

Finally, the second chapter ends with the typology of the findings. The findings are divided into six thematic categories. The largest category with 21 findings is topographical (explaining the meanings and causes of place-names and geographical features), the second largest category with 15 findings is genealogical (explaining the meanings and causes of names of people, families and peoples), the third with 11 findings is institutional (explaining the meanings and causes of names of institutions and occupational positions). Far less findings are in the categories of law (with four), sacral and religious (3) and just two in chronographical (explaining the meanings and causes of names of time periods). The categories were subcategorized by the basis of derivation with the most words explained to get their names from a person (or god) or a historical or mythological event. The words Livy chooses to explain are also quite varied, as he explains words, compound words, proper names and phrases, but mainly words pertaining to specific categories of society, not everyday vocabulary.

The third chapter discusses the different manners of delivery of etymological and aetiological word explanations. There are six different modes of delivery used by Livy – the antiquarian method of *a(b)*+ablative case, explanation through synonyms or through “its nature” (*ab re*), explanation through a short or a long aetiological narrative and even omitting the basis or the result of the derivation, forcing the reader to work more to realize the implicit explanation. Livy uses the antiquarian method of *a(b)*+ablative case more in the earlier books and moves onto more aetiological explanations in the later ones.

Thus, it can be said that the first hypothesis is somewhat true – though it can be hard to differentiate them, Livy does seem to present more etymologies than pure aetiologies and he does draw on the works of previous antiquarians for the types of etymology and some of their content, but he does not completely forego their formulaic delivery. The second hypothesis – that the volume of explanations and the manner of their delivery change throughout the books – appears to be true as most of the findings are accumulated into the first book and the first quarter of the second, where there also appears to be more formulaic explanations. These are replaced by fewer but longer aetiological explanations in the later books.

This analysis could be the basis for future studies of etymological and aetiological explanations of words in the rest of Livy's books or to delve into the possible functions of the explanations and to compare them to those of other writers of historical prose and historical epics.

Bibliograafia

Aili, Hans (1982) 'Livy's Language. A Critical Survey of Research', *Aufstieg und Niedergang der römischen Welt 30.2: Sprache und Literatur (Literatur der augusteischen Zeit: Allgemeines, einzelne Autoren [Forts.]*), Hrsg v./Ed. by Wolfgang Haase (Berlin & New York: Walter de Gruyter & Co.), lk 1122–1147

Hesiod, The Homeric Hymns and Homeric (1914), with an English Translation by Hugh G. Evelyn-White Cambridge, MA.(Loeb Classical Library),Harvard University Press; London: William Heinemann Ltd.. <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=urn:cts:greekLit:tlg0013.tlg005.perseus-grc1> (26.05.2016)

Briquel, Dominique (2015) 'Livy and Indo-European Comparatism', *A Companion to Livy*, ed. Bernard Mineo. Hoboken : John Wiley & Sons, Inc. lk 155-166

Damschen, Gregor (2007) 'Philoxenos', *Brill's New Pauly: encyclopaedia of the ancient world. Antiquity. Volume 11, Phi-Prok*, edited by Hubert Cancik and Helmuth Schneider ; English edition editor-in-chief: Christine F. Salazar ; assistant editors: Jon S. Bruss ... [et al.] Leiden; Boston: Brill, lk 122-125

Fantuzzi, Marco (2002) 'Aetiology', *Brill's New Pauly: encyclopaedia of the ancient world. Antiquity. Volume 1, A-Ari*, edited by Hubert Cancik and Helmuth Schneider ; English edition managing editor: Christine F. Salazar ; assistant editor: David E. Orton ; Leiden; Boston: Brill, lk 271-274

Festus, Sextus Pompeius (1889) *De verborum significatu quae supersunt cum Pauli epitome*, ed. Emil Thewrewk, Budapest: Budapestini Sumptibus academiae litterarum Hungaricae
<https://archive.org/details/deverborumsignif00festuoft> (26.05.2016)

Fox, Michael (2015a) 'The Representation of the Regal Period in Livy', *A Companion to Livy*, ed. Bernard Mineo. Hoboken : John Wiley & Sons, Inc. lk 286-297

Fox, Michael (2015b) 'Plutarch's Numa and the Rhetoric of Aetiology', *Fame and Infamy: Essays on Characterization in Greek and Roman Biography and Historiography*, Ed. R. Ash, J. Mossman, F. B. Titchener. Oxford University Press
<http://www.oxfordscholarship.com/view/10.1093/acprof:oso/9780199662326.001.0001/acprof-9780199662326-chapter-12> (26.05.2016)

Fuhrmann, Manfred; Schmidt, Peter L. (2005) 'Livius', *Brill's New Pauly: encyclopaedia of the ancient world. Antiquity. Volume 7, K-Lyc*, edited by Hubert Cancik and Helmuth Schneider ; English edition managing editor: Christine F. Salazar ; assistant editors: Simon Buck ... [et al.] Leiden; Boston: Brill, lk 749-754

Gizewski, Christian (2002) 'Antiquarians', *Brill's New Pauly: encyclopaedia of the ancient world. Antiquity. Volume 1, A-Ari*, edited by Hubert Cancik and Helmuth Schneider ;

English edition managing editor: Christine F. Salazar ; assistant editor: David E. Orton ;
Leiden; Boston: Brill, lk 783-784

Heurgon, Jacques (1963) *T. Livi Ab urbe condita: Liber Primus*, Presses Universitaires de
France, Paris

Ihm, Maximilianus (1908) (ed.) *C. Suetoni Tranquilli Opera vol 1: De vita Caesarum Libri
VIII*, Lipsiae: Teubner

Inwood, Brad (2003) 'Chrysippos', *Brill's New Pauly: encyclopaedia of the ancient world.
Antiquity. Volume 3, Cat-Cyp*, edited by Hubert Cancik and Helmuth Schneider ; English
edition managing editor: Christine F. Salazar ; assistant editors: Astrid Möller ... [et al.];
Leiden; Boston: Brill, lk 288-293

Jaeger, M. (2015) 'Urban Landscape, Monuments, and the Building of Memory in Livy'. *A
Companion to Livy*, ed. Bernard Mineo. Hoboken : John Wiley & Sons, Inc., lk 65-77

Kaster, Robert A. (2003) 'Commentary', *Brill's New Pauly: encyclopaedia of the ancient
world. Antiquity. Volume 3, Cat-Cyp*, edited by Hubert Cancik and Helmuth Schneider ;
English edition managing editor: Christine F. Salazar ; assistant editors: Astrid Möller ... [et
al.] Leiden; Boston: Brill, lk 630-631

Kennedy, George A. (2003) *Progymnasmata: Greek Textbooks of Prose Composition and
Rhetoric*, Leiden, Boston, Brill

Kissel, W. 1982 'Livius 1933-1978: Eine Gesamtbibliographie', *Aufstieg und Niedergang
der römischen Welt 30.2: Sprache und Literatur (Literatur der augusteischen Zeit:
Allgemeines, einzelne Autoren [Forts.])*, Hrsg v./Ed. by Wolfgang Haase (Berlin & New
York: Walter de Gruyter & Co.), 899-997

Leumann, Manu; Hofmann, Johann Baptiste; Santyr, Anton (1965) 'Lexikographie,
Etymologie, Wortforschung', *Lateinische Grammatik Band II: Lateinische Syntax und
Stilistik*, München: C. H. Beck 74*-84*

Livius, Titus (1984) *Livy III: Books V and IV*, tõlk. B. O. Foster, London, Harvard
University Press

Livius, Titus (1988) *Livy I: Books I and II*, tõlk. B. O. Foster, London, Harvard University
Press

Livius, Titus (1988) *Livy II: Books III and IV*, tõlk. B. O. Foster, London, Harvard
University Press

Livus, Titus (2016) *Linna asutamises alates: Esimene raamat*, Tõlk. Kristi Viiding, Mart
Noorkõiv, Tuuli Triin Truusalu, Tallinn, Tallinna Ülikooli Kirjastus,

Maltby, Robert (1991) *A Lexicon of Ancient Latin Etymologies*, Redwood Press Ltd,
Melksham, Wiltshire, Great Britain

Ogilvie, Robert Maxwell (1965) *A Commentary on Livy: Books 1-5*, Oxford University Press

Ogilvie, Robert Maxwell (1974) (ed.) *Titi Livi Ab Urbe Condita, Vol. 1: Libri I–V*, (Oxford Classical Texts), Oxford University Press

O'Hara, James J. (1996) *True Names: Vergil and the Alexandrian Tradition of Etymological Wordplay*, Ann Arbor: University of Michigan Press

Plautus (2012) *The Little Carthaginian. Pseudolus. The Rope*, ed. Wolfgang de Melo (Loeb Classical Library), Harvard University Press http://www.loebclassics.com/view/plautus-pseudolus/2012/pb_LCL260.237.xml (26.05.2015)

Plutarchos. (1914) *Plutarch's Lives*. with an English Translation by. Bernadotte Perrin. Cambridge, MA. Harvard University Press. London. William Heinemann Ltd.. 1

Reynolds, L.D. (1998) 'Livy', *Texts and Transmission: A Survey of the Latin Classics* Oxford, Clarendon Press 205-214

Sallmann, Klaus (2004) 'Etymology', *Brill's New Pauly: encyclopaedia of the ancient world. Antiquity. Volume 5, Equ-Has*, edited by Hubert Cancik and Helmuth Schneider ; English edition managing editor: Christine F. Salazar ; assistant editors: Simon Buck ... [et al.] Leiden; Boston: Brill, lk 123-126

Sehlmeyer, Markus (2003) 'Die Anfänge der antiquarischen Literatur in Rom.', *Formen römischer Geschichtsschreibung von den Anfängen bis Livius. Gattungen-Autoren-Kontexte*. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 157-171.

Tosi, Renzo (2004) 'Etymologica', *Brill's New Pauly: encyclopaedia of the ancient world. Antiquity. Volume 5, Equ-Has*, edited by Hubert Cancik and Helmuth Schneider ; English edition managing editor: Christine F. Salazar ; assistant editors: Simon Buck ... [et al.] Leiden; Boston: Brill, lk 120-123

Varro, Marcus Terentius (1938) *On the Latin Language*. tōlk. Roland G. Kent, London: W. Heinemann <https://archive.org/details/onlatinlanguage01varruoft> (26.05.2016)

Vergilius Maro, Publius (1999) *Eclogues, Georgics, Aeneid 1-6*, ed. G. P. Goold, tōlk. H. Rushton Fairclough (Loeb Classical Library) Harvard University Press https://www.loebclassics.com/view/LCL063/1916/pb_LCL063.i.xml (26.05.2016)

Vergilius Maro, Publius (1992) *Bucolica. Aeneis*. Tōlk. A. Oras. Tln: Hortus Litterarum

Weissenborn, Wilhelm (1962) *Titi Livi ab urbe condita libri: Bd. 1: Buch 1. Buch 2*, Berlin: Weidmann

Weissenborn, Wilhelm (1962) *Titi Livi ab urbe condita libri: Bd. 2: Buch III. Buch IV und V*, Berlin: Weidmann

Lihtlitsents lõputöö reprodutseerimiseks ja lõputöö üldsusele kättesaadavaks tegemiseks

Mina, Tuuli Triin Truusalu,

(autori nimi)

(sünnikuupäev: 30.01.1992)

1. Annan Tartu Ülikoolile tasuta loa (lihtlitsentsi) enda loodud teose *Vim verbi intueri*: Titus Livius sõnade ja sõnaühendite päritolu ja tekkepõhjuste selgitajana „Ab urbe condita” I-V raamatus,

(lõputöö pealkiri)

mille juhendaja on prof. Kristi Viiding,

(juhendaja nimi)

- 1.1. reprodutseerimiseks säilitamise ja üldsusele kättesaadavaks tegemise eesmärgil, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace-i lisamise eesmärgil kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni;
- 1.2. üldsusele kättesaadavaks tegemiseks Tartu Ülikooli veebikeskkonna kaudu, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace'i kaudu kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni.
2. olen teadlik, et punktis 1 nimetatud õigused jäävad alles ka autorile.
3. kinnitan, et lihtlitsentsi andmisega ei rikuta teiste isikute intellektuaalomandi ega isikuandmete kaitse seadusest tulenevaid õigusi.

Tartus, _____ 27.05. 2016